

ОЗОД ШАРАФИДДИНОВ

АДАБИЁТ—ҲАЁТ ДАРСЛИГИ

Тошкент
Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
1981

Шарафиддинов Озод.
Адабиёт-ҳаёт дарслиги. — Т.: Адабиёт
ва санъат нашриёти, 1981—96 б.

Танқид ва адабиётшуносликка оид «Замон, қалб, поэзия», «Йуллар ва йиллар», «Биринчи мўъжиза» каби кўпгина йирик асарлар муаллифи, Беруний мукофоти лауреати Озод Шарафиддинов ушбу китобида бадний адабиётнинг халқ маънавий ҳаётида гоят азиз, қимматли ўрин эгаллаши ҳақида фикр юрилади.

Шарафиддинов Озод. Литература—знамя жизни.

8 Уз 2

Ш $\frac{X 70202 - 224}{M 352 (04) - 80}$ 180 — 80 4603010202

© Гафур Гулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти,
1981 й.

МУХТАРАМ КИТОБХОН!

Республикамизда кўпгина нашриётлар ишлаб турган, полиграфия саноати тараққий топган ҳозирги шароитда аҳолига минглаб номда китоблар чиқади. Буларнинг ёнига китобхон ўқиши мумкин бўлган рус ва бошқа қардош тиллардаги китобларни қўшинг. Уларнинг ҳаммаси бирлашса, **бутун бир китоб денгизи** ҳосил бўлади. Сузишни билмаган одам денгизга дадил киролмайди. Китобхон ҳам китоб денгизда ўзини бемалол ҳис қила олиши учун сузишни, яъни ўқишни билмоғи керак. Маълумки, одамнинг китоб ўқиш имкониятлари чекланган. Бир кунда ўрта ҳисобда 50 бет китоб ўқийдиган одам йилига тахминан 25—30 га яқин китоб ўқиб чиқиши мумкин. Чиқаётган китоблар эса сон-саноқсиз. Шундай экан, китобхон олдида муқаррар тарзда бир проблема кўндаланг бўлади — нимани ва қандай ўқиш керак? Ўзбекистон Китобсеварлар жамияти бу муаммони ҳал этишда китобхонларга ёрдам берувчи бир қатор рисо-лалар эълон қилишни режалаштирган. Эътиборингизга жавола қилинаётган рисола шулардан биридир. Тўғри, бу рисола китобхонлик санъати ҳақида эмас, яъни унда китобни қандай ўқиш кераклиги масаласи тилга олинмайди. Бу рисола, биринчи навбатда, нимани ўқиш керак деган саволга жавоб беради. Шунда ҳам тўла эмас, қисман жавоб беради. Чунки бу саволга тўла жавоб бериш учун, яъни республикада чиқаётган энг яхши асарларни қамраб олиш учун бундай рисолалардан 15—20 тасини ёзиш керак.

Биз мақолаларимизда сўнгги икки-уч йил ичида босилган ва адабий ҳаётимизда сезиларли из қолдирган айрим асарлар ҳақида мулоҳаза юритамиз. Яна қайтариб айтаман — бугунги адабиётимизда ўқишга

тавсия қилиш керак бўлган асарлар рўйхати шу рисолада кўрсатилганлари билан чекланмайди, албатта.

Рисола билан танишиб чиққан китобхонда тааж-жуб аралаш савол туғилиши мумкин — буларнинг кўпчилиги адабий-танқидий мақолалар-ку? Қани методик қўлланмалар? Ҳа, тўғри. Биз бошиданоқ методик қўлланма беришни ният қилиб олганимиз йўқ. Бизнинг эътиқодларимизга кўра, китобхоннинг китоб танлашига энг яқиндан ёрдам берадиган соҳа, биринчи навбатда, танқидчилик, унинг ҳам тақриз ва адабий обзор каби формаларидир. Тақризларни, обзорларни ўқиб, китобхон янги асар ҳақида умумий тасаввур олади, унинг гоёвий йўналиши, қаҳрамонлари, асосий бадий фазилатлари ва нуқсонлари ҳақида дастлабки маълумотларга эга бўлади. Улар эса ўқиш учун китоб танлашда китобхонга катта ёрдам кўрсатади.

Шундай қилиб, китобхонга ёрдам кўрсатиш йўлидаги илк тажрибани диққатингизга ҳавола қиляпмиз. Унинг тўғрисидаги фикр-мулоҳазаларингизни, тилак ва орзуларингизни бизга ёзиб юборинг. Бу соҳада яна қандай китоблар ўқишни истайсиз?

Муаллиф

АДАБИЁТ — ҲАЁТ ДАРСЛИГИ

Мақолани ёзишга киришар эканман, бир неча йил муқаддам «Комсомольская правда» газетасида бўлиб ўтган мунозара эсимга тушди. Мунозара ленинградлик бир инженернинг мақоласи билан бошланганди. Инженер «адабиёт керакми?» деган саволни қўйиб, қатор мулоҳазалар оқибатида «адабиёт бундан буён мутлақо ортиқча, кераксиз нарса», деган хулосага келганди. Унинг фикрича, илмий-техника революцияси даврида инсоният ҳаётида илм-фан ва техниканинги роли борган сари ортиб боради. Бу эса, инсоннинг яшаш тарзини ҳам, психологиясини ҳам ўзгартиради, ақл, тафаккур биринчи ўринга чиқиб, ҳиссиёт чекинади. Бундай шароитда у ўз кучидан имкони борича самарали фойдаланишга, умрини зое кетказмасликка интилади, вақтнинг қадрига етадиган бўлиб қолади. Бинобарин, у бадий асар ўқишга сарфлайдиган вақтини бошқа бирон фойдали ишга сарфлайди. Бирон реал моддий бойлик яратмайдиган адабиёт шу тарзда ортиқча нарсага айланиб қолади ва ўлади...

Ўз вақтида кўпчиликнинг эътирозига сабаб бўлган бу «каромат»ни бугун эсламай қўя қолса ҳам бўларди. Аммо масаланинг бир «лекини» бор.

Ривожланган социализм шаротида Коммунистик партиянинг маданий қурилиш соҳасидаги сиёсати туфайли адабиёт том маънода халқ ҳаётининг ич-ичига сингиб кетди. Китоб — нон, сув, ҳаво каби турмушдаги энг зарур нарсага айланиб қолди. Яъни китоб ҳар қанча катта тиражда босиб чиқарилмасин, бир зумда қўлма-қўл бўлиб кетади. Бу — жуда яхши, албатта. Бу — социализмнинг шарофати билан эришган буюк неъматимиз, маданий революция туфайли қўлга киритган буюк ютуғимиз. Лекин шундай бўлса-да, баъзан айрим одамлар орасида, айниқса, ёшлар ўртасида китобга, адабиётга бефарқ муносабатни ҳам учратиш мумкин. Баъзи ёшлар китоб ўқишдан кўра кино ёхуд телевизор кўришни афзал билишади. Баъзан эса ошкора тарзда адабиётнинг қадрига етмаслик, унинг истиқболига ишончсиз қараш ҳоллари ҳам учрайди. Менинг назаримда, бундай ҳодисалар ўқиш малакасининг камлигидангина эмас, умуман адабиётнинг нима эканини яхши билмагандан, унинг моҳиятини, инсон ҳаётида тутган ўрнини, жамият ривожига ролини яхши тасаввур қилмасликда содир бўлади. Бундай ҳолларда кўпинча ўзимизнинг билмаслигимизни илмий-техника революцияси билан пардалашга уринамиз.

Илмий-техника революцияси инсон ҳаётига жуда катта ўзгаришлар олиб кирди. Булар таъсирида инсоннинг яшаш тарзи, психологияси ўзгармай қолиши мумкин эмас, албатта. Биз ҳозирги ҳаётимизни самолёт ва автомобилсиз, телефон ва телевизорсиз, пилесос ва кир ювадиган машинасиз тасав-

вур қилолмаймиз. ИТР бизни кўпгина хурофот ва бидъатлардан, маъносиз анъаналардан, пуч урф-одатлардан халос этмоқда. Бунинг оқибатида шахснинг ҳаёти янада чуқурроқ мазмун касб этмоқда, унинг эрки, иродаси, истакларининг бемалол рўёбга чиқиши учун, бинобарин, шахснинг батамом эркин бўлиши учун шароит вужудга келмоқда. Кези келганда шуни ҳам айтиш керакки, ИТР ҳамма мамлакатларда, ҳамма қитъаларда ҳам бир хил самара беравермайди. Муносабатлар фақат пулга, бойликка асосланган жойларда XX аср инсон ҳаётини соддалаштирибгина қолмай, уни энг зарур нарсадан — маънавиятдан маҳрум этмоқда. Юксак, олижаноб идеаллар инсонга раҳнамо бўлмаса, у эски хурофотлар ва бидъатлар билан бирга диёнат, виждон, одамийлик деган нарсаларни ҳам улоқтириб ташласа, бундай одамнинг ҳаёти ғоят аянчли ва ҳатто даҳшатли тус олади. Бундай шаронгда одам бир-бирининг пайини қирқадиган, бир-бирига кўпроқ панд бериб, ўзига кўпроқ ўмарини йўлини излайдиган йиртқичга айланади.

1975 йилда «Иностранная литература» журналида француз ёзувчиси Анри Труайянинг «Анна Предайль» деган романи босилди. Ҳозирги даврдаги француз воқелигини тасвирловчи бу романнинг марказий қаҳрамони Анна Предайль деган йигирма беш ёшли қиз. У отаси ва онаси билан бирга яшайди. Турмушга чиқмаган. Институтни битириб бир нашриётда хизмат қилади. Бироқ ота-она билан қиз ўртасида меҳр-муҳаббатдан нишон ҳам йўқ. Уларнинг ҳар

қайсиен ұзича, бир-бирини тушунмай, тушуннишни истамай ҳаёт кечиради. Меҳрнинг йўқлиги эса шафқатсизликни туғдиради. Она оғир касал. У ўлим тўшагида ётипти. Анна онасига қарашга мажбур. Лекин бу унга малол келганиданми ёки бошқа сабабданми, Анна доридан кўпроқ бериб, онасини ажалдан беш кун бурунроқ ўлдиради. Энг даҳшатлиси шундаки, кейин у бу иши учун изтироб ҳам чекмайди, ўзини ҳақ деб ҳисоблайди. Ҳа, онанинг ўлими муқаррар эди — қизи дорини кўп бермаганда ҳам оламдан ўтарди. Лекин бу Аннани оқлаёладими? Ҳатто қизи бўлганда ҳам, онанинг ҳаёт-мамотини ҳал қилишга қандай ҳаққи бор? Фақат меҳрсизлик, бағритошлик, виждонсизлик оқибатидагина, фақат худбинлик ва лоқайдлик туфайлигина одам шундай разил ишни қилиши мумкин.

Анри Труайя романида буржуа воқелиги одамни нечоғлик мажруҳ қилиб қўйганини, ваҳшиёна инстинктларга бемалол йўл очиб қўйганини яхши кўрсатган. Тўғри, Фарбдаги одамларнинг ҳаммаси бирваракайига Аннадек бемеҳр, тошбағир одамлар деб хулоса чиқариш тўғри бўлмас. Лекин ҳар ҳолда, пул ҳукмрон бўлган жамиятда, одамнинг қадри фақат молу дунё билан ўлчанадиган жамиятда инсонийлик, инсоф, олижаноблик каби инсонни инсон қиладиган азалий удумлар бугун гўё эскилик сарқитларидай ортиқча ва кераксиз бўлиб қолган.

Социалистик жамиятда эса бутунлай ўзгача ҳолни кўрамиз. Социализм тарих билган тузумлар ичида энг инсонпарваридир. Социалистик тузумда ҳамма нарса—хўжа-

лик соҳасидаги ютуқлар ҳам, илмий-техник революция самаралари ҳам ягона бир мақсадга — инсон ҳаётини чинакамга фаровон ва гўзал қилишга, унинг қадр-қимматини мислсиз юксакларга кўтаришга, инсонийликка путур етказадиган ҳар қандай иллатлардан уни фориг қилишга қаратилган. Ҳозир биз ривожланган социализм даврини бошдан кечирмоқдамиз. Бу даврнинг асосий вазифаларидан бири, партиямиз белгилаб берганидек, коммунистик жамият одамини тарбиялаб етиштиришдир. Тарихда ҳали ҳеч қандай жамият ўз олдига янги инсонни тарбиялаб, барпо этишдек мураккаб ва улуғвор вазифа қўймаган эди. Коммунистик жамият кишиси ҳар томонлама мукамал — онги юксак, гражданлик туйғуси ўткир, ақли баркамол, маънавий олами бой, виждони пок, қалби меҳр-шафқатга тўла олижаноб инсон бўлади. Инсоният минглаб йиллар давомида ардоқлаб орзу қилган инсоний фазилатлар, ўтмишнинг не-не зукко мутафаккирлари, не-не даҳо санъаткорлари ҳар бир одам эришмоғи даркор бўлган идеаллар сифатида тараннум этган сифатлар унда мужассам бўлади. Бундай одамни тарбиялаб, вояга етказишда санъат ва адабиётнинг роли ҳам бениҳоя каттадир. Шунинг учун ҳам партиямиз Марказий Комитети санъат ва адабиётнинг ривожига борган сари кўпроқ эътибор бермоқда. Партиямизнинг қатор ҳужжатларида таъкидланганидек, жамиятимиз коммунистик қурилиш соҳасида илгариллагани сари санъат ва адабиётнинг ҳаётдаги роли кучая боради. Дарҳақиқат, бугун кўп миллатли совет адабиёти

сон жиҳатидангина эмас, биринчи навбатда, сифат жиҳатидан ҳам янгилашиб боряпти. У тобора халқ ҳаётининг ич-ичига сингиб бормоқда, чунки бу адабиёт халқ дилидаги гапларни баралла айтмоқда, ривожимизга ёрдам берадиган муҳим ҳаётини муаммоларни дадил кўтариб чиқмоқда, ғоят жиддий ахлоқий-маънавий масалаларга жавоб изламоқда. Шундайли у халқимизнинг меҳр-муҳаббатини қозонди ва халқимиз дунёда энг китобхон халқ сифатида донг қозонди. Шунинг учун ҳам бугун китоб нондай ардоқли ва азиз нарсага айланиб қолди. Шундай шароитда адабиётга лоқайд қараган, ундаги гўзалликларга бефарқ муносабатда бўладиган, китоб ўқимайдиган одам доимо овқатнинг ёнида бўлиб, унинг таъмидан беҳабар, лаззатидан бебаҳра қоладиган қошиқнинг аҳволига тушиб қолади.

* * *

Буюк рус революцион демократи Н. Г. Чернышевский адабиётни ҳаёт дарслиги деб атаган эди. Адабиётнинг моҳиятига жуда мос тушган бу ихчам ва аниқ таърифнинг тўғрилигини исботлайдиган жуда кўп мисоллар келтириш мумкин.

Адабиёт, инсоннинг олам ҳақидаги тасаввурини бойитади, ҳаёт ҳақидаги билимни кенгайтиришда жуда катта ёрдам беради.

Масалан, поляк адабиётининг классиги Болеслав Прусснинг «Фиръавн» деган романи бор. Ёзувчи бир неча йиллик умрини сарфлаб, археологик қазилмаларнинг натижасини ўрганиб, ўнлаб олимларнинг китоб-

ларини кўриб, шу романни битган ва унда қадимги Миср ҳаётини, ундаги ижтимоий муносабатларни, расм-русмларни, қадимги мисрликлар қандай яшагани, меҳнат қилгани, севишгани, урушлар қилганини, улар нимани орзу қилиб, нималарга интилганини батафсил тасвирлаб берган. Бу романни ўқиган одам қадимги Миср тарихининг муайян бир даври ҳақида тўла ва аниқ тасаввур ҳосил қилиши мумкин. Худди шунингдек, Пиримқул Қодировнинг «Юлдузли тунлар», Одил Ёқубовнинг «Улуғбек хазинаси» каби романлари ҳам бизга халқимизнинг ўтмиши ҳақида XV — XVI асрларда Ўрта Осиёда содир бўлган тарихий ҳодисалар, ўша давр одамларининг қиёфаси, ҳаёти, курашлари тўғрисида унутилмайдиган тасаввур беради.

Ойбекнинг «Қутлуғ қон»и, Абдулла Қаҳҳорнинг «Ўтмишдан эртақлар»и революция арафасида ўзбек халқи, меҳнаткаш омма нечоғлик ҳақсизлик ва зулмат қўйнида ҳаёт кечирishiни тасвирласа, Ҳамид Фуломнинг «Маъъал» романи Ўзбекистонда совет ҳокимиятини ўрнатиш учун олиб борилган революцион кураш ҳақида маълумот беради.

Бадний адабиёт ўтмишигина эмас, бугунги кунимизни ҳам яхшироқ англаб олишимизга, бугунги одамларнинг меҳнатдаги жасоратини, қурилиш майдонларидаги фидокорликларини чуқурроқ тасаввур қилишимизга ёрдам беради. Унда бугунги кун одамларининг фикри-зикрини банд этган муаммолар, уларнинг орзу-интилишлари, унга эришиш йўлидаги ҳаракатлари батафсил ёритилади.

Бугунги ҳаётимиз ҳақида ёрқин тасаввур берувчи асарлар қаторида Асқад Мухторнинг «Бўронларда бордек ҳаловат» ёхуд Одил Ёқубовнинг «Диёнат» каби асарларини эслаш кифоя. Максим Горький «Китоб — билим манбаи» деганида, биринчи навбатда, бадий адабиётнинг ана шу фазилатини кўзда тутган эди. Биз бадий адабиёт ёрдамида ўтган авлодларнинг ҳаётий тажрибасига шерик бўламиз ва бу тажрибадан ўз ҳаётимиз учун зарур бўлган хулосалар чиқарамиз. Кези келганда шунини ҳам айтиш керакки, адабиётнинг бу функциясини бир томонлама талқин қилиб, унинг моҳиятига зид келадиган талаблар қўйиш, яъни бадий асардан бирон конкрет ҳаётий соҳа бўйича қатъий амал қилса бўладиган тавсияномалар излаш тўғри бўлмайди. Ёзувчи ўз асарининг характеридан келиб чиқиб ёхуд бадий ниятининг тақозоси билан бирон конкрет соҳа ҳақида атрофлича маълумот бериши мумкин. Масалан, Л. Леонов «Рус ўрмони» романида ўрмон хўжалигига доир илмий муаммоларни, А. Коптяева «Иван Иванович» романида нейрохирургия масалаларини ёхуд Г. Николаева «Йўлдаги жанг» романида трактор заводига доир ишлаб чиқариш проблемаларини анча батафсил тасвирлаган Шунга қарамай, буни конкрет мутахассисликлар бўйича ахборот берувчи маълумотнома эмас, балки ҳаётнинг умумий оқими ҳақида, унинг ички жараёнлари тўғрисида тасаввур берувчи ҳаёт дарслиги, дейиш керак.

Адабиётнинг инсон ҳаётидаги роли шу билан чегараланмайди, албатта. Адабиёт инсонга олам ҳақида билим бериш билан

бирга, айни чоқда, унинг руҳий оламини бойитишга, унинг қалбида умумбашарий маънавий эътиқодларнинг барг ёзишига кўмаклашади. Қуш парвоз учун, инсон бахт учун дунёга келади. Лекин бахт нима? Унга қандай эришилади? Унинг учун қандай курашмоқ керак? Бундай саволлар инсон ҳаётининг муайян босқичида ҳар бир фикрловчи одам қаршисида кўндаланг бўлади. Одам бу саволларга жавоб бериш учун «яхши» дегани нима-ю, «ёмон» дегани нима эканини аниқлаб олиши, олижаноблик, эзгулик билан ёвузлик, разолат ўртасидаги фарқи биллиб олиши керак. Бу саволларни ҳал қилиш жарёнида муқаррар тарзда яна бир жумбоқ кўндаланг бўлади: «Инсон ҳаётининг маъноси нима? У дунёга нима учун келади? У ҳаётда қандай из қолдиради? Бу ҳаётда унинг ўзидан бошқа бирор кимсага кераги борми?»

«Ҳаёт» деганлари шу қадар мураккаб ва баъзан шу қадар бешафқатки, одам ёлғиз ўзи бу саволларга ҳамма вақт ҳам тўғри ва аниқ жавоб топа олмайди. Адабиёт ҳаётининг мураккаб йўлларида адашмай тўғри юришда одамга ёрдамга келади. Йўқ, адабиёт турли-туман вазиятларда ўзини қандай тутиш лозимлиги ҳақида тайёр кўрсатмалар, бир қолипдаги дастуриламаллар бермайди. Одам ҳаётда шундай жумбоқларга рўпара келиши мумкинки, уларни ёлғиз ўзи, ҳеч кимнинг кўрсатмасисиз, мустақил ҳал қилгандагина унинг қалбида қаноат туйғуси пайдо бўлиши, маънавий ўсишининг янги босқичига кўтарилиши мумкин. Адабиёт билан донмий мулоқотда бўлган одам бундай жум-

боқларни тўғри ҳал қилишида унча қийналмайди. Гап шундаки, жаҳон адабиётининг энг яхши намуналари, биринчи навбатда, бизнинг виждонимизни ҳаракатга келтиради, уни тинимсиз уйғоқ бўлишга ундайди, ҳаётдаги ҳар бир қадамимизни виждон амри билан мослаштириб босишга одатлантиради. Бунга у биздаги адолат ва ҳақиқат туйғусини ўткирлаштириш йўли билан, қалбимизда оламдаги жамки яхши, эзгу нарсаларга шафқат алангасини гуриллатиш билан эришади. Бу мулоҳазаларни далиллаш учун адабиётдан юзлаб, минглаб мисоллар келтириш мумкин. Мен икки мисол билан чекланаман. Буларнинг бири ҳаммамизга яхши таниш бўлган Абдулла Қодирийнинг «Ўтган кунлар» романи. Романи ўқир эканмиз, биз асар қаҳрамонлари Отабек билан Кумушни чин қалбдан севиб қоламиз. Уларнинг қувонч ва шодликлари бизни ҳам мамнун этади, дард ва изтироблари эса қайғуга солади. Биз ўзимизга қадрдон бўлиб қолган бу икки ёшнинг чинакамига бахтли бўлишини истаймиз ва уларнинг шод-хуррам, осуда ҳаёт кечиршини интиқиб кутамиз. Аммо улар бахтга эришолмайдилар. Кумуш заҳарланади, севгилисидан ажраган Отабек ҳалок бўлади. Бу фожиа бизни ларзага солади, «нега бу икки ёш, икки мусаффо қалб эгаси ўн гулидан бир гули очилмай фожиага учради, уларнинг гуноҳи нима, ким уларнинг турмушига оғу солди, уларни бадбахт қилган сабаб нима, қандай адолатсизлик бу?» деган саволар қалбимизни ўртайди. Ўқиганларимизни хаёлдан қайта ўтказар эканмиз, икки ёшнинг бахтига чанг

солган нарса Ҳомидга ўхшаш разилларнинг ҳасадгўйлиги, ичи қоралиги, ўғлининг бахтини ўткинчи «орзу-ҳавас»га қурбон қилган Ўзбек ойимнинг эски урф-одатларга асирлиги эканига амин бўламиз. Уқиганларимизни таҳлил этишда давом қилсак, кўрамизки, ҳасадгўйлик ё ёвузлик, феодал психологияси Ҳомид ва Ўзбек ойимнинг шахсидаги фавқулодда иллатлар эмас, балки ўша замонда кенг илдиз отган ижтимоий яралардир. Феодал жамиятда инсон қадрини пўчоқча кўринмайди, адолат, инсоф, диёнат деган ақидалар топталади. Бу жамиятда инсон бахти, эрки, продаси, орзу-ниятларини поймол қилиш ҳисобига асрий урф-одатларнинг тантанаси, феодал тартибларнинг барқарорлиги таъминланади. Отабек ва Қумуш фожиясининг замирида ётган ва ёзувчи зўр маҳорат, билан кўрсатиб берган бу ҳақиқат бизнинг онгимиздагина эмас, қалбимизда ҳам чуқур из қолдиради. Бу эса, ўз навбатида, биздаги адолат туйғусини ўткирлаштиради, виждонимизни ҳаракатга келтиради, эзгулик ва олижанобликка муҳаббатимизни, ёвузлик ва шафқатсизликка нафратимизни кучайтиради.

Энди иккинчи асар — В. П. Катаевнинг «Бинафша» ҳикоясини кўриб чиқайлик. Унинг воқеаси бизнинг кунларда кечади. Ҳикояда Екатерина Герасимовна билан унинг собиқ эри Иван Николаевич Новосёловларнинг ҳаёт йўли бадий гавдалантирилган. 80 ёшларга кирган Екатерина Герасимовна қариялар уйида истиқомат қилади. 30 йил аввал уни ташлаб, бошқага уйланган Иван Николаевич кун битиб қолганини ҳис қилиб,

бир замонлардаги гуноҳи учун кечирим сўрагани унинг ҳузурига келади. Бу гуноҳ тоши, виждон азоби уни 30 йилдан бери эзиб келади — шу оғир юкдан халос бўлмай туриб, у дунёдан кўз юмолмайди. Лекин Екатерина у билан гаплашишни истамайди, кўпчиликнинг илтимоси билан эрини қабул қилгач эса-да, унинг ҳар қанча ялинниб-ёлворганига қарамай, гуноҳидан кечмайди. Орадан кўп ўтмай, Иван Николаевич қазо қилади. Екатерина Герасимовна эса унинг дафн маросимида иштирок этишдан ҳам қатъиян бош тортади. Хўш, нима учун? Нега у эрининг гуноҳидан ўтмади, нега у қазо қилгандан кейин ҳам юмшамади? Екатерина Герасимовна шу қадар бемеҳр, бағритош аёлми? Ахир, гуноҳларни кечириш ҳам баъзан олижанобликка киради-ку! Ҳикояда қаҳрамонларнинг ҳаёт йўлини тасвирлаш орқали, бу саволларга жавоб берилган. Екатерина Герасимовна — кекса большевик. У — граждандар урушининг иштирокчиси. Ўша пайтларда у кўпгина махфий топшириқларни бажарган. Яширин партиявий лақаби — «Бинафша» бўлган. Ана шу революционер аёл бир умрга яхши фазилатларини сақлаб қололган — у мард, жасур аёлгина эмас, айни чоқда, кўнгилчан, одамларнинг яхши томонларини кўра оладиган, яхшиликнинг устунлигига ва тантанасига ишонадиган инсон. Шу кўнгилчанлиги туфайли турмуш қураётганда эрининг ҳақиқий моҳиятини, қанақа одамлигини кўра олмаган. Иван Николаевич унга уйланаётган кезларда анча тадбиркор, тумтароқ, баландпарвоз гапларни боплаб ташлайдиган сўзамол одам бўлган. У ҳам пар-

тия аъзоси, лекин партияга эътиқоди туфайли эмас, шахсий манфаатларини кўзда тутиб кирган. Ана шу худбин, маслаксив одам хотинига нисбатан ўта разил, ақл бовар қилмайдиган даражада қабиҳ жиноят қилган. У ўн тўққиз яшар қизни севиб қолади. Аммо унга уйланиб, турмуш лаззатларидан баҳраманд бўлиши учун Екатеринадан қутилиши керак. Бу гапларни очик айтишга унинг юраги дов бермайди. Шунда «разиллигимни ҳеч ким билмайди» деган ишонч билан, хотинини халқ душмани қилиб кўрсатиб, сохта маълумот беради. У мақсадга етади. Екатерина қамалади. Иван Николаевич уйланади. Аммо иккинчи уйлангандан кейин Иван Николаевич ҳаёт лаззатини эмас, том маънода дўзах азобини кўра бошлайди. Ёш хотин уни истаганча ҳақорат қилади; ундан истаганини олиб бўлгач, бошқага эрга тегиб кетади. Иван Николаевич эса борган сари шиддат билан тубанлик сари сирғалаверади. Турмуш азобларига чидаёлмай, у ича бошлайди, партиядан ўчирилади, ишдан ҳайдалади. Хуллас, энг охири — черковда шам сотиб тирикчилик қилади. Бу эса тиланчилик билан баравар эди.

Екатерина Герасимовна ўзига нисбатан эрининг разиллик қилганидан — туҳмат уюштирганидан хабардор. У эрини кечирishi хам мумкин эди. Лекин бунинг учун Иван Николаевич бир замонлар нечоғлик қабиҳ иш қилганини ич-ичидан тушуниб етган бўлиши керак эди. Ҳолбуки, у ўз гуноҳини Екатеринадан кечиб, ёш қизга уйланганида деб билади, холос.

Екатерина билан Иван ўртасидаги сўхбатла

Иван «ҳаёт мени шу кўйларга солди» деб шикоят қилади. Екатерина эса бошқача фикрда — одам ўз бошига тушадиган кулфатлар учун, тортадиган изтироблари учун ҳаётни айблашдан аввал, «ўзимнинг разиллигим, виждонсизлигим, хиёнатим мени шу кўчаларга солмадимикин?» деб ўйлаб кўриши лозим. Екатерина Иваннинг уйланганини кечирishi мумкин, лекин унинг разиллигини, хиёнатини кечирмайди, бу масалада ҳали ён беришни истамайди — шунинг учун ҳам Иван Николаевичнинг дафн маросимига боришдан бош тортади. Шундай қилиб, ҳикояда бутун умрини ҳалол ва пок кечирган, ҳамиша виждон амри билан яшаган, одамларнинг меҳрига, муҳаббатига, яхшилигига чин юракдан ишонган ва шу туфайли кексайганида ҳам уларнинг меҳридан баҳраманд бўлиб яшаётган Екатерина Герасимовна чинакам инсонийликнинг тимсоли сифатида гавдаланади, ҳикоянинг ўзи эса виждонийлик, ҳалоллик, поклик каби инсоний сифатлар шаънига айтилган мадҳиядек жаранглайди.

Бу ҳикоя ҳам туйғуларимизни жунбушга келтиради. Биз бутун вужудимиз билан Иван Николаевичдан, унинг энг яқин одамига қилган қабиҳ хиёнатидан, виждонсизлигидан нафратланамиз. Шу нафратнинг ўзи бизни улфайтгандек, маънавий ўстиргандек бўлади, Иван Николаевичнинг аччиқ, фожиали тажрибаси, ундан олган сабоғимиз зарур пайтда бизнинг хатти-ҳаракатимизни тўғри изга солиш учун қалбларимиз қаърига ўрнашиб қолади. Адабиётнинг қудрати ҳам шунда — у фақат онгимизга эмас, туйғуларимизга, ҳис-

ларимизга ҳам таъсир кўрсатиб, уларни тарбиялаб, бизга ҳаётдан ибратли сабоқлар беради.

* * *

Адабиёт, ҳаёт дарслиги сифатида ўз вазифасини муваффақиятли бажариши учун жуда юксак эстетик қимматга эга бўлиши, яъни бадий жиҳатдан мукамал ва баркамол бўлмоғи керак. Ҳаётни юзаки тасвирлаган, чуқур ва салмоқли фикрлардан ҳоли бўлган, сунъий ва уйдирма воқеалар асосига қурилган ўртамиёна асарлар ҳеч қачон китобхоннинг ҳаётида бирон сезиларли из қолдирмайди. Бу тўғрида Чингиз Айтматов совет ёзувчиларининг V съездида шундай деган эди: «Китоб ўқувчининг виждони ва онгини уйғотиб, ҳаётдаги гўзал ёки, аксинча, хунук нарсаларнинг манзараси билан унинг қалбини ларзага солиб, ўзига ва атрофини қуршаган муҳитга чуқурроқ, синчковроқ назар солишга ундаб, бутун вужудини қамраб олса, уни биз санъатнинг қудрати деймиз. Масаланинг моҳияти ҳам шунда. Агар асар китобхонни руҳий ҳаяжонга солишга, унинг эстетик дунёсини бойитишга, унинг яхшилик ва ёмонликка муносабатини ўткирлаштиришга ожиз бўлса, ҳар қанча гап айтгани билан, ҳар қанча ўта фойдали ва ўта муҳим нарсаларни маълум қилгани билан, ҳар қанча зарур темалар ва муаммолар қўйилгани билан бари беҳуда, — бу чинакам санъат эмас». Бу фикр яна бир карра бадийлик, санъаткорлик адабиётнинг ҳаётидаги ўрнини таъминловчи энг зарур шарт эканини тасдиқлайди.

Хўш, адабиёт шу сифатига қандай эришади? Унинг бадий баркамоллиги қандай вужудга келади?

Бадийликни вужудга келтирадиган жиҳатлар кўп — булар асарнинг сюжети ва композицияси ҳам, уларнинг замирида ётувчи конфликт ҳам, асар қаҳрамонларининг ички дунёсини ишонарли ва самимий тасвирлаш ҳам, асарнинг тили, тасвир воситалири ҳам. Буларнинг барчаси бир-бири билан уйғунлигида асарнинг бадий муҳитини ҳосил қилади. Албатта, бир мақолада уларнинг ҳаммаси ҳақида мулоҳаза юритиш қийин. Шунинг учун биз бадийликнинг бирламчи ва энг зарурий шарти бўлмиш ҳаётийлик ҳақида, ҳаёт ҳодисасининг санъат ҳодисасига айланиш жараёни туғрисида фикр билдириш билан чекланамиз.

Санъат масалаларига бағишланган назарий асарларнинг ҳаммасида «адабиёт ҳаётининг инъикосидир» деган иборага дуч келамиз. Бу ибора тўғри, лекин у адабиётнинг ҳаётни акс эттиришдаги энг муҳим хусусиятларини очиб беролмайди. Албатта, ҳар қандай бадий асарнинг асосини ҳаёт ташкил қилади, лекин адабиёт ҳаётни оддий кўзгудек пассив акс эттирмайди. Ҳаёт ҳодисалари бадий асарда санъаткор шахси орқали ифодаланади. Бунинг маъноси нима? Ёзувчи, авваламбор, ҳаётда ниманики кўрса, ҳаммасини бир бошдан тасвирлаб кетавермасдан, балки хилма-хил ҳаёт ҳодисаларини саралаб, танлаб акс эттиради. У ҳаёт ҳодисаларини донмо кузатиб, ўрганиб, таҳлил қилиб боради, бунинг оқибатида ҳаётдаги муайян жиҳатлар ҳақида унда ўзига хос тасаввур, ўзига хос ху-

лоса пайдо бўлади. Бора-бора улар ёзувчи он-
гида тиниқлашиб, муайян ғоявий ниятга ай-
ланади ва санъаткор шу ниятга мос, уни му-
каммал ифодалайдиган ҳаёт моделини ярата-
ди. Шундай қилиб, санъат ҳақиқати туғилади.
Санъат ҳақиқати ҳаёт ҳақиқатининг баайни
ўзи эмас, у бунга даъво ҳам қилмайди. Санъ-
ат ҳақиқати ёзувчининг онги ва қалби орқа-
ли ўтиб, унинг фикрлари ва туйғуларига
йўғрилиб, фантазияси билан бойиб тиниқ-
лашган ҳаёт ҳақиқатидир. Бинобарин, ҳаёт
ҳақиқати анча мураккаб жарёни бошидан
кечириб, санъат ҳақиқатига айланар экан,
камида учта хусусият касб этади: у сара-
ланган бўлади, оқибатда умумлаштирувчи
характер касб этади; унда муқаррар тарз-
да бадий тўқима мавжуд бўлади ва ни-
ҳоят, унда санъаткорнинг тасвирланаётган
ҳаёт ҳодисасига муносабати, ҳукми сингиб
кетади. Шу туйғули санъат ҳақиқати ҳаёт
ҳақида юзаки тасаввур бермасдан, ҳар бир
воқеага, ҳатто, биринчи қарашда, жуда од-
дий, жуда содда кўринган ҳодисаларга ҳам
ҳаёт моҳиятини ифодаловчи чуқур салмоқ
бахш этади. Мисолларга мурожаат қилай-
лик. Масалан бир одам кўп йиллар орзу қи-
либ юриб, янги пальто тиктиради-ю, уни
биринчи кийган кунидеъ ўғирлатиб қўяди.
Бундан ҳам жўнроқ, аҳамиятсизроқ воқеани
ўйлаб топиш қийин! Лекин санъаткор қала-
ми остида, Гоголнинг қудратли даҳоси би-
лан шу оддий воқеа ҳақидаги ҳикоя бутун
чоризм тузумини қораловчи ҳужжат, кич-
кина одамни ҳимоя қилувчи ҳайқириқ дара-
жасига кўтарилган. Бир хоним тунда ку-

чукнинг акиллашидан озор чекиб, уни чўк-тиришни буюради. Бу ҳам гоят жўн ҳодиса. Лекин Тургенев қалами остида жуда оддий ҳодиса дворянлар дунёсининг шафқатсизлигини фош этувчи қудрат касб этган. Яна бир мисол: Чингиз Айтматовнинг «Оқ кема» қиссасини эслайлик. Унинг замиридаги воқеа ҳам икки оғиз гап билан айтиб берса бўладиган даражада оддий: қаттиққўл Урозқул раҳмдил, бўш-баёв Мўмин отага она буғини оттиради, бунга чидолмаган бола ўзини сувга отади. Лекин санъаткор қалами билан шу оддий воқеа буюк бир умумлаштирувчи маънога эга бўлган — у зўравонлик, одамлар эркини поймол қилиш ва шу зўравонлик қўлида қамчи бўлиш ҳаётнинг энг гўзал қирраларини маҳв этиши, тузатиб бўлмайдиган фожиаларга олиб келиши мумкинлигини очиб берган.

Бундай мисолларни юзлаб, минглаб келтириш мумкин. Умр шундан далолат берадики, ёзувчи ҳаётга актив муносабатда бўлган, ҳаёт ҳодисаларининг моҳиятига чуқур кириб борган ва қаламга олган ҳодисасида ҳаётнинг муҳим жиҳатларини умумлаштириб берган тақдирдагина юксак бадийликка эришиши мумкин. Акс ҳолда, асар ҳаёт ҳодисаларининг куруқ санасидан, рўйхат қилишдан нарига ўтмайди, бинобарин, том маънода ҳаёт дарслиги бўлолмайди.

Бадий асар қандай темага бағишланган бўлмасин, унда қандай воқеалар тасвирланмасин, барибир, унинг марказида инсон туради. Ёзувчи инсон ҳаётининг тарихини тасвирлар экан, айни чоқда, инсон қалбининг ичига ки-

ришга, унинг сирларини ўрганишга, таъбир жонз бўлса, инсон руҳиятининг қонуниятларини кашф қилишга интилади. Бинобарин, асарда инсон характери қанчалик мукамал бўлса, унинг ички дунёси қанчалик чуқур очилса, унинг бадийлиги ҳам шунча юксак бўлади. Бунинг учун асар қаҳрамонларининг ҳар бир ҳаракати, гап-сўзи, туйғулари китобхонни ишонтириши, яъни психологик жиҳатдан далилланган бўлиши керак. Бунинг мураккаблиги шундаки, асар қаҳрамони ўзининг ички мантиқига эга бўлса, кўп ҳолларда нисбий мустақиллик касб этади ва баъзан, ҳатто, ёзувчини дастлабки ниятларидан воз кечишга, асарни қайтадан ёзишга ҳам мажбур қилади. Ҳаёт ҳақиқатига путур етказмаслик учун тугалланган асарни янгидан ёзиш ҳар қандай санъаткорнинг ҳам қўлидан келавермайди. Бу жиҳатдан жаҳон адабиётининг энг нодир дурдоналаридан бири бўлмиш «Анна Каренина» романининг ижодий тарихи характерлидир.

Маълумки, Л. Толстой асарга ўзи ҳаётда кузатиш воқеаларни асос қилиб олган. Романининг биринчи вариантыда Каренин аянчли, ноҷор, бечора бир одам сифатида кўрсатилган. Унинг хотини Татьяна (романининг дастлабки вариантыда Анна шундай деб аталган) — навақирон, кучга тўла, ҳаётга чанқоқ, гўзал жувон бўлган. Табиийки, аянчли Каренин бундай аёлни кўп вақт ўзига ром қилиб туролмасди. Татьяна биринчи учрашувдаёқ ёш ва хушбинчим офицер йигитга кўнгли қўяди ва эрини ташлаб, қишлоққа кетади. Бундай вазиятда Каренин йиғлаб-сиқтайди, хотинига ялиниб-ёлворади, гуноҳидан ўтади, хуллас, шўрпешона,

бахтсиз, иродасиз эрнинг аянчли аҳволига тушади. Унинг аҳволига раҳми келган Татьяна гуноҳига ўкиниб, уйдан чиқиб кетади ва ўзини Невага ташлайди.

Роман шу аҳволда тор оилавий-маиший темадаги асар бўлиб қолганини, оддий сентиментал драмадан нари ўтмаганини ҳис қилган Толстой уни қайта ёзишга киришади. Кейинги вариантда Татьяна Аннага айланади, унинг номигина эмас, характери ҳам ўзгаради. Энди Анна ақлли, туйғулари бой, гўзал гёлга айланади. Бундай аёл лапашанг ва ландавур одамга турмушга чиқиши мумкин эмас эди. Шунга кўра, Карениннинг ҳам характери ўзгаради. У энди иродали, ақлли, аммо зовуқ қалбли йирик мансабдор тарзда кўрсатилади. Иккита кучли шахс ўртасидаги шиддатли кураш эса охир-пировардида Аннанинг фожиясига жуда чуқур ижтимоий мазмун бахш этади. Бу фожия ўтмишда ҳатто киборлар доирасида ҳам мавжуд бўлган инсон ҳуқуқсизлигини, эрксизлигини очувчи қудрат касб этади. Шу тарзда характер мантиқига амал қилиш, ҳаёт ҳақиқатига содиқлик жаҳон адабиётининг энг буюк асарларидан бирини туғдирган.

Биз ижоднинг гоят мураккаблигини кўрсатувчи баъзи мисоллар билангина танишдик. Албатта адабиётнинг бадий баркамоллиги яна кўпгина жиҳатларга эга. Аммо ўйлаймизки, айтилганларнинг ўзи ҳам бадий адабиётнинг жамият ҳаётидаги роли ҳақида, ҳар бир одамга берадиган бебаҳо маънавий бойлиги ҳақида муайян тасаввур беради. Ниҳоят, биз ижодий ишининг қийин кечувчи, санъаткордан бутун билимини, ғайратини, ақл-идроқини,

қалб ҳароратини талаб қилувчи соҳа эканини озми-кўпми кўрсатишга уриндик. Бизнинг мулоҳазаларимиз, сиз — азиз китобхонларнинг адабиёт ҳақидаги тасаввурларини жилла бо-йитган бўлса, қалбингиздаги адабиётга меҳр-ни жилла кўпайтирган бўлса, олдимизга қўйган мақсадга эришдик деб ҳисоблай-миз.

III

Қалбнинг ҳарорати талаб қилувчи соҳа эканини озми-кўпми кўрсатишга уриндик. Бизнинг мулоҳазаларимиз, сиз — азиз китобхонларнинг адабиёт ҳақидаги тасаввурларини жилла бойитган бўлса, қалбингиздаги адабиётга меҳр-ни жилла кўпайтирган бўлса, олдимизга қўйган мақсадга эришдик деб ҳисоблай-миз.

ХАЗИНА

1967 йили Москвадаги «Художественная литература» нашриёти оламшумул аҳамиятга молик бўлган хайрли бир иш бошлади. Энг қадимги замонлардан бошлаб то ҳозирги давргача бутун дунё халқлари яратган бадний адабиёт намуналаридан жуда улкан мажмуа 200 жилдга мўлжалланган «кутубхона» нашр қилишга киришилди. «Жаҳон адабиёти кутубхонаси» (қисқача БВЛ «ЖАҚ») деб ном олган мазкур нашрнинг биринчи жилди Улуғ Октябрь социалистик революциясининг ярим асрлик тўйи арафасида босмадан чиқди. Утган, 1977 йилда эса бу «Кутубхона»нинг сўнгги 200 жилди китобхонларга тақдим этилди.

Муболағасиз айтиш мумкинки, 200 жилдли «Жаҳон адабиёти кутубхонаси»нинг нашр этилиши фақат Ватанимизнинг эмас, балки бутун дунёнинг маданий-маънавий ҳаётида катта воқеа бўлди. «ЖАҚ»нинг кўлами, миқёси, аҳамиятини мана бу рақамлардан ҳам билиш мумкин. Унда жаҳондаги 80 мамлакатнинг вакили бўлмиш 3235 муаллифнинг 25800 номдаги асари эълон қилинган. Ҳар жилднинг ҳажми 50 босма листни ташкил қилади, бутун «Кутубхона» эса 10 000 босма листдан иборат. Ҳар қайси жилд 300 000 нусхада, бутун «Кутубхона» эса 60 000 000 нусхада босилди. Ҳар қайси жилд сўзбошига ва мукаммал

изоҳларга эга. Уларни яратишда Ватанимиз олимлари билан бирга Болгария, Венгрия, ГДР, Чехословакия, Англия, Франциянинг таниқли адабиётшунослари иштирок этган. Сўзбошиларнинг умумий ҳажми 270 босма листни, изоҳларники — 450 босма листни ташкил этади.

«ЖАК» ҳақида тақриз ёзган муаллифларнинг ҳаммаси яқинлик билан сўзбошилар ва изоҳларни жаҳон адабиётининг кўп жилди тарихи деб баҳолашди.

Совет кишилари улкан рақамларга кўникиб қолишган — китобларимизнинг юз минглаб, ҳатто миллионлаб нусхада босилиши аллақачонлардан бери оддий ҳодиса ҳисобланади. Шундай бўлса-да, «ЖАК» ни тавсифловчи рақамлар ҳар қандай чуқур хаёлли одамни ҳам лол қолдиради. Жаҳонда китоб босиш кашф қилингандан бери ҳали бирор мамлакатда бу қадар мукамал «Кутубхона» нашр этилмаганди. Қолаверса, бирорта нашриёт шундай улуғвор ишни амалга оширишни мақсад қилиб олишга журъат этмаганди ҳам.

«Жаҳон адабиёти кутубхонаси» жуда катта ижодий коллективнинг ўн йиллик фидокорона меҳнати натижасида яратилди. Бу ўринда СССР Фанлар академиясининг А. М. Горький номидаги жаҳон адабиёти институти, Шарқшунослик институти, Славяншунослик институти илмий коллективларининг, СССР Ёзувчилар союзи, СССР Рассомлар союзининг, нашриёт ва полиграфия ходимларининг хизмати бениҳоя катта бўлганини таъкидлаш керак. Шунингдек, «ЖАК»ни нашр этиш принципларини белгилашда, иш давомида кўндаланг келган хилма-хил муаммоларни ҳал қи-

лишда, ҳар қайси жилднинг юксак даражада сифатли чиқишида кўп миллатли совет адабиётининг энг йирик намояндаларидан ташкил топган қирқ икки кишилик редакцион кенгаш жуда катта роль ўйнади. Бу кенгаш составида ўзбек ёзувчилари номидан атоқли адиб ва йирик давлат арбоби Шароф Рашидов иш олиб борганини мамнуният билан таъкидлаш лозим.

Бу улуғвор ва бой «кутубхона» ҳақида ўйлаганда, хаёл кишини беихтиёр Совет ҳокимиятининг дастлабки йилларига етаклайди. Октябрь ғалаба қозониб, Совет ҳокимияти ўрнатилгандан кейин, ҳали гражданлар уруши давом этаётган, мамлакатда харобалик ва очлик ҳукм сураётган бир шароитда, яъни 1918 йилдаёқ буюк пролетар ёзувчиси А. М. Горький «Жаҳон адабиёти» деган нашриёт ташкил қилган ва классикларнинг асарларини кўп нусхада нашр қилдира бошлаган эди. Тўғри, Горькийнинг олижаноб нияти ўша пайтларда тўла амалга ошмади. Бунинг учун иқтисодий шароит ҳам йўқ эди, малакали кадрлар ҳам етишмасди. Лекин шундай бўлса-да, бу ниятни В. И. Ленин қизғин маъқуллади, Горькийга имкони борича кўмаклашди.

Ўша кезлари Россияга келган машҳур инглиз ёзувчиси Герберт Уэллс шундай деб ёзганди: «Ақл бовар қилмайдиган бу Россияда — жанг қилаётган, совуқдан дилдираётган, очликдан эзилаётган, сўнгсиз муҳтожликларни бошидан кечираётган ўлкада шундай бир адабий тадбир амалга оширилмоқдаки, уни хозир бадавлат Англияда ва бадавлат Америкада тасаввур ҳам қилиб бўлмайди. Инглиз ва Америка оммасининг маънавий озуқасидан борган сари путур кетиб, қашшоқлашиб бормоқда. Бу

ишнинг мутасаддилари эса бунга бутунлай бепарво қарамоқдалар. Большевиклар ҳокимияти, ҳар ҳолда, юксак мавқеда турипти. Очликдан жон бераётган Россияда юзлаб одамлар таржима устида ишламоқдалар, улар таржима қилган китоблар нашр қилинмоқда. Шу туфайли янги Россия жаҳон адабиёти билан танишди. Бундай иш ҳозир бошқа бирор халққа насиб этмайди».

Герберт Уэллснинг лол қолганича бор эди. Совет ҳокимияти биринчи қадамларидан бошлабоқ социализмнинг буюк гуманистик принципларини ҳаётда чинакамига рўёбга чиқариш учун катта ишлар қила бошлаган эди. Бу ишлар В. И. Лениннинг социалистик маданият ҳақидаги таълимотига асосланиб амалга оширилмоқда эди. Бу ўринда доҳийнинг комсомол III съездида қилган докладини эслаб ўтиш жоиздир. В. И. Ленин Ёшлар союзининг вазифалари ҳақида гапирар экан, инсоният асрлар давомида жамғарган билим запаслари: и ўзлаштирмай туриб коммунист бўлиш мумкин эмаслигини таъкидлаган эди. Айни чоқда у, социалистик маданият осмондан тушадиган, бўш ерда бунёдга келадиган нарса эмас, балки эксплуатация остида эзилган миллионлаб одамлар асрлар давомида яратган прогрессив, демократик маданиятнинг қонуний вориси ва давомчиси эканини уқтирган эди.

Совет ҳокимияти ва Коммунистик партия ўзининг бутун фаолияти давомида В. И. Лениннинг ана шу доҳиёна кўрсатмаларига изчиллик билан амал қилиб келди. Натижада социалистик тузум қудратини намойиш этувчи сифатлардан бири тўла-текис ҳаётда рўёбга чиқди. Инсоният асрлар давомида яратган

буюк маънавий дурдоналарни ҳеч қайси тузум жамғариб, авайлаб халққа етказишни хаёлига ҳам келтирмаганди. Фақат социалистик тузумгина жамикки маданий бойликларнинг чинакам вориси бўлди, уларни қабул қилиб, кўз қорачиғидай асради ва умумхалқ мулкига айлантирди. Уларга таянган ҳолда, янги, коммунистик маданият яратишга киришди. Икки юз жилдли «Жаҳон адабиёти кутубхонаси» социализмнинг ана шу буюк гуманистик принципини ажойиб тарзда далиллайдиган яна бир ҳаётий факт ҳисобланади.

«ЖАК» уч сериядан ташкил топган. 64 жилддан иборат бўлган биринчи серия энг қадимги замонлардан бошлаб то XIX асргача яратилган ноёб асарларни ўз ичига олади. Бу серияда ер юзидаги турли-туман халқларнинг қадимий эпосларига кенг ўрин берилган. Китобхон бу серия китобларини ўқир экан, Гильгамеш ҳақидаги эпос билан ҳам, қадимий Миср шеърини намуналари билан ҳам, «Махабхарата», «Рамаяна» каби ҳинд эпослари билан ҳам, Европа халқларининг шимол сагалари, «Нибелунглар ҳақида қўшиқ», Роланд, Сид ҳақида қўшиқ каби қаҳрамонлик эпослари билан ҳам танишади. Рус ёзма адабиётининг қадимий ёдгорликлари, славян халқларининг илк поэтик ижоди алоҳида бир жилдга жо бўлган.

Биринчи серияда «Антик лирика», «Антик драма», «Уйғонини даврида Европа новелласи», «XVII аср Европа новелласи» каби жилдлар борки, улардаги асарларнинг кўпчилиги биринчи марта эълон қилинган. Бу жилдлар ўша давр адабиёти ҳақидаги тасаввуримизни тўлдирди. Шунингдек, бу сериядан Данте,

Боккаччо, Рабле, Шекспир, Сервантес, Мольер каби даҳо санъаткорларнинг ижоди ҳам ўрин олган. XVIII аср адабиётида эса Бернс, Гёте, Дефо, Свифт, Фильдинг, Шиллер каби ёзувчиларнинг ижодидан намуналар берилган. Бунда ҳам Редакцион кенгаш ёзувчиларнинг ижодини кенгроқ қамраб олишга, уларнинг унча машҳур бўлмаган асарларини ҳам китобхонга тақдим этишга аҳамият берган. Жумладан, буюк француз мутафаккири Вольтернинг «Орлеан қизин», «Кандид» каби машҳур асарлари билан бир қаторда «Муҳаммад» трагедияси ва «Задиг ёхуд тақдир» деб аталган шарқ қиссаси ҳам нашр этилган.

Биринчи сериянинг энг қимматли томонларидан бири Шарқ адабиётига кенг ўрин берилганлигидир. Араб поэзияси, «Минг бир кеча», Эрон-тожик поэзияси алоҳида жилдларда нашр этилганидан ташқари, Ҳиндистон, Хитой, Корея, Япониянинг классик поэзияси, драмаси ва қиссаларига алоҳида жилдлар бағишланган. Фирдавсий, Низомий, Шота Руставели каби буюк сўз санъаткорлари ҳам бу сериядан муносиб ўрин олишган.

Ўзбек адабиётидан Навоий ижодига алоҳида жилд бағишланганини мамнуният билан қайд этамиз. Бу жилдни филология фанлари доктори А. П. Қаюмов тузган. Жилд охирида илова қилинган қисқача библиографик маълумотда Азиз Қаюмов Навоий асарларининг XVI асрдаёқ Европа тилларига таржима қилинганидан хабар беради. Академик В. Зоҳидовнинг мазмундор ва мукамал сўзбошиси Навоий яшаган давр ҳақида, буюк шоирнинг ҳаёти ва ижоди, унинг жаҳон адабиётида тутган ўрни тўғрисида тугал тасаввур беради. Ҳирот-

нинг машҳур хаттоти Абдужамил Қотиб томонидан Навоий ҳаётлигида кўчирилган қўлёзмадан олинган миниатюрлар китобнинг ҳуснига ҳусн қўшган. Навоий дostonларининг рус тилига таржимаси В. Державин, Л. Пеньковский каби машҳур таржимонлар томонидан бажарилган. Уларнинг Алишер Навоий ижодини жаҳон халқлари мулкига айлантиришдаги катта хизматларини алоҳида таъкидлаш керак.

Шарқ адабиётининг намуналари биринчи марта ўлароқ бу қадар изчил ва мукаммал ёритилмоқда. Бунинг аҳамияти ғоят катта. Утмишда кўлгина адабиётшунослар «евроцентризм» ғоясига мубтало бўлиб, Шарққа паст назар билан қарашган. Уларнинг фикрича, ҳақиқий адабиёт фақат Европада европаликлар томонидан яратилган. «ЖАК» бундай қарашларнинг тубдан нотўғри эканини, Шарқ халқлари қадим замонлардан бери жаҳон адабиёти хазинасини дурдона асарлар билан бойитиб келганини, булар орасида маънавийт оламининг энг юксак чўққиларини ташкил қилувчи бебаҳо асарлар мавжудлигини яна бир бор узил-кесил исбот қилиб берди. Бу эса, жаҳон адабиётининг тараққиёт йўллари, яхлитлиги ва ранг-баранглиги ҳақида тўлароқ ва тўғрироқ тасаввур ҳосил қилишга ёрдам беради.

«Жаҳон адабиёти кутубхонаси»нинг 63 китобдан иборат иккинчи серияси бутунлай XIX аср адабиётига бағишланган. Бу серияда Европа ва Американинг буюк классиклари билан бирга жаҳон адабиёти ривожига жуда катта ҳисса қўшган улуғ рус адабиётининг намояндаларини ҳам кенг ўрин берилган. Улар орасида Герцен, Гоголь, Гончаров, Грибоедов,

Достоевский, Лесков, Лермонтов, Некрасов, Островский, Пушкин, Салтиков-Шчедрин, Толстой, Тургенев, Чернишевский, Чехов каби номлар бор. Булардан ташқари, иккинчи сериянинг икки жилди махсус XIX аср рус поэзиясига бағишланган. Бу серияда СССР халқлари поэзиясига ҳам алоҳида жилд ажратилган. Бу жиллда қардош халқлар адабиёти даврасида Огаҳий, Фазлий, Гулханий, Маҳзуна, Нодира, Махмур, Комил Хоразмий, Муқимий, Фурқат, Аваз Ўтар ўғли каби ўзбек шоирларига ҳам муносиб ўрин ажратилган.

Иккинчи сериянинг энг қимматли томони шундаки, унга кирган асарлар жаҳон адабиёти ривожига XIX асрда бош йўл — реализм йўли бўлиб қолганини намойиш этади. Ҳаққонийлик принципини байроқ қилиб олган ёзувчилар қаерда яшаганидан, қайси халққа мансублигидан, қайси жанрда ижод этганидан қатъи назар, адолат ва ҳақиқат учун курашни ижоднинг бош мақсади қилиб олган. Бу ёзувчиларнинг асарларида инсон ҳаёти ўзининг бутун мураккаблиги билан тўлиқ намоён бўлади.

«ЖАҚ»нинг учинчи серияси XX аср адабиётига бағишланган. Бу сериянинг 73 жилди билан танишган китобхон бир қатор янги адабий «қитъа»ларни кашф этади. Мана, «Африка поэзияси» деб номланган жилдни олайлик. Уйғонган, асрий кишанларни парчалаб, ўз эрки ва мустақиллиги, бахти ва истиқболи учун курашаётган бу занжилар қитъасининг адабиёти ҳали ёш. У эндигина шаклланиб келяпти. Шу сабабдан бўлса керак, ҳали жаҳонда бирон тилда бу қитъанинг адабиёти ҳақида тугалроқ тасаввур берувчи китоб яратилгани йўқ. «Африка поэзияси» биринчи марта ўла-

роқ, бу қитъанинг навқирон, прогрессив, курашувчи поэзиясини жаҳон адабий жараёнининг орбитасига олиб чиқди. Шунингдек, «XX аср Фарбий Европа поэзияси», «Лотин Америкаси поэзияси», «Европадаги социалистик мамлакатлар поэзияси», «XX аср рус поэзияси» каби жилдлар ҳам жуда катта ижодий меҳнат оқибатида майдонга келган ноёб китоблардир. Бу китоблар жаҳон поэзиясининг рангбаранглиги ҳақида, турли-туман услубий оқимлар ҳақида тугал тасаввур беради. Айни чоқда, мазкур жилдлар жаҳон поэзияси XX асрда тобора ҳаётийлашиб бораётганидан, халқлар кураши адабиётининг ҳаётий мазмунига айланиб қолганидан далолат беради.

Бу серияда Л. Арагон, Б. Брехт, Г. Лорка, Я. Гашек, Т. Драйзер, Г. Манн, Т. Манн, Р. Тагор, Л. Фейхтвангер, Э. Хемингуэй, У. Фолкнер каби XX аср адабиётининг буюк намояндаларига кенг ўрин берилган. Уларнинг ижоди гуманистик пафоси билан, турли-туман реакцион гояларга ва биринчи навбатда, фашизмга қарши оташин кураши билан, тинчлик ва қардошлик гояларини тараннум этиши билан жаҳон адабиёти хазинасидан мустаҳкам ўрин эгаллаган.

Учинчи сериянинг яна бир қимматли томони шундаки, у социалистик реализм адабиётининг улуғворлиги ва қудратини яна бир бор намоиш этади. Унда М. Горький, Л. Леонов, В. Маяковский, А. Твардовский, А. Толстой, А. Фадеев, К. Федин, Д. Фурманов, А. Серафимович, Н. Островский, М. Шолохов каби ёзувчиларнинг аллақачонлар шуҳрати жаҳонни тутган энг яхши асарлари ўрин олган. Бу асарлардан социалистик реализм йўли истиқ-

болли йўл эканини, социалистик реализм адабиётида инсонийлик ва ҳаққонийлик, гуманизм ва интернационализм каби категориялар янги босқичга кўтарилганини яққол кўриш мумкин.

СССР халқлари адабиётидан намуналар келтирилган «Совет поэзияси», «Совет ҳикояси» деб номланган жилдлар ҳам шу сериядан ўрин олган. Айтиш керакки, бу антологиялардан кўн миллатли адабиётимизнинг жамики атоқли намояндалари ҳақида озми-кўпми тасаввур ҳосил қилиш мумкин. Унга ўзбек адабиётидан Ҳамза, Фафур Ғулом, Ойбек, Ҳамид Олимжон, Абдулла Қаҳҳор, Миртемир, Уйғун, Зулфия, Рамз Бобожон, Мирмуҳсин, Эркин Воҳидов, Абдулла Ориповларнинг асарларидан намуналар киритилган. Якуб Қолас, Янка Купала, М. Коцюбинский, Л. Украинка каби сўз санъаткорларининг ижодларига эса алоҳида жилдлар бағишланган. Булар орасида Садриддин Айний ва Мухтор Авезовларнинг ҳам алоҳида жилдлари мавжудлигини ифтихор билан таъкидлаймиз. Бу факт Ўрта Осиё халқларининг адабиёти Совет ҳокимияти йилларида жаҳоншумул аҳамият касб этганини, сўз санъати олдига қўйиш мумкин бўлган энг юксак ғоявий-эстетик талабларга ҳам жавоб бера оладиган савияга эришганини кўрсатади. Шунингдек, мазкур далиллар Ўрта Осиё адабиётларига менсимай қаровчи турли-туман ғоявий мухолифларимизнинг даъвоси асоссиз ва пуч эканини ҳам яна бир бор тасдиқлайди.

«ЖАҚ» жилдларини варақлаб жаҳон адабиёти босиб ўтган кўп асрлик мураккаб тараққиёт йўлини ўйлар эканмиз, бу адабиётни ташкил қилувчи асарлар жанр жиҳатдан ҳам, маз-

мун жиҳатдан ҳам ғоят хилма-хил ва ранг-баранг эканлигини кўрамиз. Лекин бу асарлар ҳар қанча ранг-баранг, ҳар қанча хилма-хил бўлмасин, уларни яхлит бир вужудга айлантириб турган муштарак хислат ҳам бор. Бу хислат ҳамма асарларда, ҳамма халқлар адабиётида яққол кўзга ташланиб туради. Бу хислат шундан иборатки, жаҳон адабиётининг ҳамма намуналари охир-пировардида битта мақсадга — инсон ҳаётини гўзал ва бахтли қилиш мақсадига хизмат қилган.

Шундай қилиб, «ЖАҚ» бевосита тарзда жаҳон халқларининг яхлитлиги, яқдиллиги, биродарлиги ҳақидаги ғояни тасдиқлаш билан бутун инсониятнинг мангу ва улуғ идеалларини рўёбга чиқаришга хизмат қилади. Шунинг учун ҳам уни жаҳон маданий ҳаётида катта ҳодиса деб атадик.

«Жаҳон адабиёти кутубхонаси»нинг ҳар бир китобига ер курраси бўйлаб парвоз қилаётган қанотли дулдул сурати туширилган. Бугун бу дулдул жаҳон халқларини тинчлик учун, ер юзида осойишталик бўлиши учун бирдамликка, биродарликка ундамоқда.

АДАБИЁТИМИЗ ТАРИХИНИНГ ЕРЎИН КУЗГУСИ

1974 йили Москвада «Фан» нашриёти «Кўп миллатли совет адабиёти тарихи»нинг сўнгги томини босмадан чиқарди. Етти китобдан иборат олти томлик бу монументал асарнинг умумий ҳажми 400 босма табақдан ортқ. Асар СССР Фанлар Академияси А. М. Горький номли жаҳон адабиёти институтининг ташаббуси ва раҳбарлиги остида 37 илмий текшириш муассасаларининг иштирокида барпо этилди. Уни яратишда 292 автор иштирок этган. Унинг бош редколлегиясида М. Ариф, В. Д. Жгенти, К. П. Корсакас, Л. Н. Новиченко, В. В. Борисенко, марҳум К. Л. Зелинский, Г. М. Мусрепов, А. А. Петросян, И. О. Султонов, В. Р. Шчербина каби машҳур олимлар бор. Бу ўринда, айниқса бош муҳаррирлар СССР Фанлар Академиясининг мухбир аъзолари Г. И. Ломидзе ва Л. И. Тимофеевларнинг хизмати бениҳоя катта бўлганини алоҳида таъкидлаш керак.

Кўп миллатли совет адабиётининг 1917—1967-йиллар давомидаги бой ва мазмундор тараққиёт йўлини кенг ёритувчи бу асар мамлакатимизнинг маданий ҳаётида шубҳасиз, катта ҳодисадир. У совет адабиётшунослиги ҳар қандай мураккаб проблемаларни ҳал қила

оладиган юксак балоғат даражасига эришганидан далолат беради. Бироқ унинг қиммати фақат шу билан чекланмайди. «Тарих» айна чоқда, беқиёс умуммаданий ва сиёсий аҳамиятга ҳам моллик.

Қитобнинг сиёсий-ғоявий қиммати, биринчи навбатда, шу билан белгиланадики, унда 50 га яқин миллий адабиётнинг тараққиёт йўли мисолида, 6 мингдан ортиқ ёзувчининг ижоди билан боғлиқ беҳисоб адабий фактлар орқали социалистик тузум халқларининг моддий фаровонлиги билан бир қаторда маънавий равнақи учун ҳам ҳамма шарт-шароитни яратиб бериши рад қилиб бўлмайдиган тарзда кўрсатиб берилган. Дарҳақиқат, совет ҳокимияти йилларида социалистик тузум шарофати билан эришган олашумул ютуқларимиз ҳақида гапирганда, биз қонуний ифтихор туйғуси билан кўпмиллатли совет адабиётини ҳам тилга оламиз. Чунки бу адабиёт том маъноси билан социалистик тузумнинг мевасидир. Революция ғалаба қозонган кезларда мамлакатимизда турли ривожланиш даражасида турган бири-бири билан узвий боғланмаган ҳар хил адабиётлар мавжуд эди. Уларнинг баъзилари кўп асрлик тарихга эга бўлиб, реализмнинг энг юксак чўққиларига кўтарилган, баъзилари тарихи бой бўлса-да, муайян тарихий-ижтимоий сабабларга кўра, ҳали реализмга етиб келмаган, баъзилари оғзаки халқ ижодидан эндигина ёзма адабиёт формаларига кўча бошлаган эди. Уша кезларда шундай халқлар ҳам мавжуд эдики, улар маданий революция йилларидагина миллий ёзувларини барпо қилиш учун биринчи қадамларни қўя бошлаган эдилар. Ватанимизда миллий революциянинг амалга

оширилиши туфайли, Коммунистик партиянинг ленинча миллий сиёсати натижасида ҳар хил ривожланиш даражасидаги ана шу адабиётлар тарихий жуда қисқа муддат ичида умумий эстетик принципларга, муштарак гоъвий негизга эга бўлган яхлит бир организмга бирлашдики, биз уни кўп миллатли совет адабиёти деймиз. Мазмунан социалистик, шаклан миллий, интернационал руҳдаги ягона совет адабиётининг туғилиши ва камол топиши жаҳон адабиёти тарихида мислсиз ҳодиса бўлиб, унинг гоъят диққатга сазовор, ибратли томонлари бор. «Тарих»да ягона совет адабиётининг ривожланиш жараёнидаги энг муҳим хусусиятлар ва қонуниятлар тадқиқотчиларнинг диққат марказида туради. Жумладан, «Тарих»да конкрет фактлар асосида илмий умумлаштирилган қонуниятлардан бири шундаки, совет адабиётининг шаклланиши ҳамма адабиётларни ўртача қолипга солиб, текислаш ҳисобига эмас, балки кам тараққий этган миллий адабиётларни қисқа муддат ичида тез суръатлар билан илғор адабиётлар даражасига етиб олиши ҳисобига содир бўлади. Бунда, айниқса адабиётларнинг ўзаро ҳамкорлиги, дўстлиги, қардошлиги ҳал қилувчи роль ўйнайди. «Совет адабиёти» деб аталмиш яхлит организмга уюшар эканлар, миллий адабиётларнинг ҳеч қайсиси ўзининг миллий традициялари ва хусусиятларини йўқотмайди. Аксинча, қардош адабиётлар тажрибасига таяниш ҳар бир миллий адабиёт учун ўзининг такрорланмас ранглари, фақат шу адабиётга хос бўлган фазилатларини ривожлантириш учун кенг имкониятлар беради. Тенг ҳуқуқли қардош адабиётларнинг умумий хазинасига ҳар қайси ада-

биёт ўзига хос такрорланмас миллий жилоларга эга бўлган бойлик олиб киради. Шу тарзда барча миллий адабиётлар ягона мақсадга хизмат қилади, халқни коммунистик руҳда тарбиялашда ўткир жанговар қуроллик вазифасини бажаради.

«Тарих»да мукаммал ёритилган, атрофлича тадқиқ қилинган муҳим проблемалардан яна бири — миллий адабиётларда социалистик реализмнинг шаклланиши ва ривожланиши масаласидир. Асарда ҳар бир миллий адабиётда социалистик тузум шароитида ўзига хос конкрет тарихий шароитлар таъсирида социалистик реализм қонуний тарзда пайдо бўлиши исбот қилинган. Социалистик реализм ҳар бир адабиёт учун чекланмас ижодий имкониятлар яратувчи, ижодий ташаббусга кенг йўл очувчи метод эканлиги ҳам кўрсатилган. Социалистик реализм муайян қонун-қондалар йиғиндиси эмас, у ўзгармас, турғун категория эмас. «Тарих»да социалистик реализм доимий ўсиш, ривожланиш процессида тадқиқ қилинади. Энг муҳими, ҳар бир миллий адабиёт социалистик реализм тажрибасини ўзига хос такрорланмас хусусиятлар билан бойитади. «Тарих»да социалистик реализмнинг партиявийлик, ғоявийлик, халқчиллик каби принциплари миллий адабиётларда турли шаклларда намоён бўлиб, уларнинг ривожидида бениҳоя самарали роль ўйнагани ҳам ёрқин мисолларда далиллаб берилган. Шу тариқа «Тарих»да кўп миллатли совет адабиёти босиб ўтган мураккаб тараққиёт йўлининг кенг ва ҳаётий панорамаси чиқиб берилган.

«Тарих»нинг 1 томи 1970 йилда эълон қи-

линганди. Сўнгги VI томи 1974 йилда босиб чиқарилди. Бироқ бу фактдан «Тарих» фақат тўрт йил ичида деярли қўққисдан пайдо бўлипти деган хулоса чиқармаслик керак. Бу асар совет адабиётшуносларининг кўп йиллик изланишлари ва муваффақиятларини умумлаштириш асосида вужудга келди. Бундай асарни яратиш заруриятини биринчи бўлиб А. М. Горький таъкидлаган эди. У 1934 йилдаёқ совет ёзувчиларининг I съездидаги докладда совет адабиёти фақат рус тилида яратилаётган адабиёт эмаслигини, кўп миллатли характерга эга эканини уқтириб, унинг ижодий тажрибасини пухта ўрганиш, илмий тарихини яратиш вазифасини қўйган эди. А. М. Горькийнинг ташаббуси билан 30-йиллардаёқ СССР халқлари адабиётини ўрганиш юзасидан анча салмоқли ишлар қилинди. Урушдан кейинги йилларда К. Л. Зелинский Г. И. Ломидзе, Л. И. Климович, М. И. Ритман-Фетисов, М. К. Добринин каби атоқли олимлар кўп миллатли совет адабиёти тарихининг бир қатор муҳим методологик ва методик проблемаларини муваффақият билан ишлаб чиқдилар. Бу ўринда Л. И. Климович тузган СССР халқлари адабиётидан биринчи хрестоматияси, К. Л. Зелинский яратган СССР халқлари адабиёти проспектини эслаш ўринли бўларди. 50-йилларда эса айрим миллий адабиётлар тарихидан очерклар яратила бошланди. Ҳозирга қадар бундай очерклардан йнгирилатаси эълон қилинди. Шубҳасиз, шу йиллар давомида совет адабиёти тарихини ёритиш бобида гоаят катта тажриба тўпландики, бу олти томликни яратиш учун бақувват илмий замин бўлди. Бироқ шунга қарамай,

профессор Л. И. Тимофеев ва Г. И. Ломидзе раҳбарлигидаги ижодий коллектив олдида гоят мураккаб методологик ва методик масалаларни ҳал қилиш вазифаси турар эди. Дарҳақиқат, совет адабиётининг ярим асрлик тарихи — поёнсиз, тубсиз океан. Сон-саноксиз фактлардан, минг-минглаб ҳодисалардан, турфа хил асарлардан, ёзувчиларнинг номларидан ташкил топган бу уммоннинг қирғоқларини бир назар билан илғаб олиш гоят мушкул иш. Тарихни қандай даврлаштириш керак, фактлар ва ҳодисаларни қандай умумлаштириш лозим, адабий жараённинг умумий белгиларини ҳар қайси адабиётнинг ўзига хос конкрет ҳодисаларни, такрорланмас қиёфаси билан мутаносибликда қандай ўрганса бўлади, фактлар ва ҳодисалар ичига ёзувчининг индивидуал сифатларини кўмиб юбормасликнинг қандай йиллари бор? Бу саволларнинг ҳар бирига мукамал илмий жавоб топмасдан туриб, «Тарих»ни яратишга киришни ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмас эди. Масаланинг энг муҳим томонларидан яна бири шундаки, адабиёт тарихи фактлар ва ҳодисаларнинг қуруқ рўйхати ёки оддий мажмуаси эмас. Ҳақиқий тарих фактлар замиридаги умумий маънони кашф этиш, жараёни ҳаракатга келтирган қонуниятларни умумлаштириш, адабий ҳаракат фалсафасини барпо этишдир. Бинобарин, олти томликнинг негизида ҳамма томларни, қолаверса, ҳамма қисмлар ва бобларни бир-бирига мустаҳкам боғлаб турадиган мукамал илмий концепция ётиши зарур. Бундай концепция мамлакатимизда бадний тафаккур ривожининг туб хусусиятларини, ички динамика-

сини чуқур ва атрофлича ўрганиш натижасидагина пайдо бўлади.

Айтиш керакки, авторлар коллективи бу қийин вазифаларни муваффақият билан ҳал қилган.

Авваламбор, кўп миллатли совет адабиётининг тараққиёт тарихи тўғри даврлаштирилган. Авторлар адабиётнинг устқурма ҳодиса эканини, унинг ривожни кўпгина ижтимоий-сиёсий ва тарихий факторлар билан белгиланишини, шунингдек, адабиётнинг ички ривожидagi хусусиятларни ҳисобга олиб, тарихни қуйидаги даврларга бўлишади: биринчи давр (1917 — 1931), иккинчи давр (1932 — 1941), учинчи давр (1941 — 1945), тўртинчи давр (1945 — 1954) ва ниҳоят, сўнгги давр (1954 — 1967). «Тарих»да бу даврлар атайин номланган эмас. Адабиёт тарихини бундай даврлаштиришда муайян янгилик бор — авваллари адабиётшунослигимизда тараққиёт босқичларини ўта майдалаштириш тенденцияси мавжуд эди. Бунинг оқибатида ҳар қайси босқичнинг етакчи хусусиятларини аниқлаш қийин бўлар ва сунъийлик, зўрма-зўракилик туғиларди. «Тарих»да даврларни йириклаштириш тенденцияси борки, бу тарихан ҳам, илмий жиҳатдан ҳам тўғри йўлдир. «Тарих»нинг ҳар бир томи адабиёт тарихининг бир босқичига бағишланган. Ҳар бир том шу босқич ҳақида умумий таассурот берувчи, адабиёт ривожининг асосий тенденцияларини таҳлил қилувчи назарий характердаги мақола билан очилади. Жумладан, I томда проф. Л. И. Тимофеевнинг «Ижодий бирлик йўлида» деган мақоласи берилган бўлиб, унда 20-йиллардаги адабий муҳитнинг энг муҳим хусусиятлари, турли оқимлар ўрта-

сидаги ғоявий кураш ва шу кураш жараёнида миллий адабиётларнинг ғоявий-ижодий яхлитлигининг туғилиши илмий жиҳатдан жуда чуқур очилган. II том проф. Г. И. Ломидзенинг «Совет адабиётининг бирлиги ва бойлиги» деган мазмундор мақоласи билан очилади. Бундай мақолалар бошқа томларда ҳам бўлиб, «тарих»га чуқур назарий характер бахш этган. Ҳар қайси томда назарий мақолалардан кейин конкрет миллий адабиётларнинг ижодий портрети берилган. Бу портретларда ҳар қайси босқичда миллий адабиётларда содир бўлган энг муҳим ғоявий-ижодий ҳодисалар батафсил таҳлил қилинган. Бу ўринда икки нарсага диққатни жалб қилиш лозим. Биринчиси шуки, то «Тарих» нашр қилингунга қадар «СССР халқлари адабиёти» ёки «кўп миллатли совет адабиёти» тушунчаларига ҳамма миллий адабиётлар киритилар эди-ю, рус совет адабиёти киритилмас эди.

«Тарих»да бу хато тузатилган — биринчи марта ўлароқ «кўп миллатли совет адабиёти» тушунчаси ўзининг тўла маъносида қўлланган. Иккинчидан, «тарих»нинг ҳар қайси томида миллий адабиётлар ҳақидаги портретларнинг сони ҳам китобхонни баъзи хулосалар чиқаришга ундайди. Масалан, биринчи томда 23 та миллий адабиёт ҳақида гап борса, иккинчи томда уларнинг сони 42 га етган. Кейинги томларда эса 50 га яқин миллий адабиётлар ҳақида портретлар берилади. Бинобарин, социалистик жамият тараққий этган сари янги-янги миллий адабиётлар пайдо бўлган ва ривож топган. Конкрет мисоллар шунки кўрсатадими, адабий процесс орбитасига кейин келиб қўшилган адабиётлар Юрий Ритхеу, Юван

Шесталов каби йирик ёзувчилари билан бугун маданий ҳаётимизда сезиларли роль ўйнамоқда. Буларнинг барчаси яна бир карра социализмнинг қудратини исбот қилади.

«Тарих»ни барпо этишда уч юзга яқин автор иштирок этганини юқорида қайд этдик. Бунинг мусбат томони билан бирга маълум даражада манфий томони ҳам бор. Албатта, ҳар қайси автор ўзига хос ёзиш услубига, билим даражасига, илмий мушоҳада ва умумлаштириш қобилиятига эга. Бу эса «тарих» даги айрим саҳифаларга таъсир кўрсатмай қўймайди. Бунинг натижасида баъзи бир миллий адабиётлар ҳақидаги очерклар юзакироқ, тавсифийроқ чиқиб қолган, баъзиларида эмпиризм касали яққол сезилиб туради, уларга чуқур назарий умумлашмалар етмайди. Айрим очеркларда учрайдиган жиддий камчиликлардан бири вулгар социологизмнинг таъсирида кўрилади. Албатта, бизнинг давримизда вулгар социологизм яланғоч ҳолида, 30-йиллардаги қиёфасида намоён бўлолмайди. Бироқ шунга қарамай, мақолаларимизда, тадқиқотларимизда унинг қолдиги ҳамон учраб туради. Вулгар социологизм бутун қиёфасини ўзгартирган ҳолда, замонга мослашган ҳолда яшашда давом этапти. Унинг қиёфаси ўзгаргану, лекин моҳияти ўшандай қолган. Айрим ишларимизда биз бадний асар ҳақида фикр юритар эканмиз, унинг ғоявий мазмунига эътибор берган ҳолда, санъатга мансублигини унутиб қўямиз. Ҳолбуки, адабиётда ҳар қандай ғоя, ҳар қандай ижтимоий мазмун фақат образли тарзда, бадиий қиёфада гавдалангандагина реал қимматга эга бўлади. Таҳлил жараёнида бу аксиомани эътибордан соқит қилинса,

бадий асарларни баҳолашда бир томонламалик юзага келади. Афсуски, «Тарих»нинг айрим саҳифаларида мана шу иллатнинг излари сезилади. Баъзи мисоллар келтираман. «Тарих»нинг I томида 20-йиллардаги тожик адабиёти ҳақида очерк бор. Очерк умуман яхши ёзилган: унда муайян илмий теранлик бор. Ундан ўша давр тожик адабиёти, ундаги муҳим тенденциялар ҳақида муфассал ва тўғри таассурот олиш мумкин. Бироқ бир ўринда эътироз туғилади. Очеркда С. Айнийнинг «Одина» повести А. Қодирийнинг «Ўтган кунлар» романи билан чоғиштирилган экан, муаллиф ёзади: «Қодирий романида халқ зарурий тарихий фонгина бўлиб қолган, у ўз қиёфасига эга эмас. Айний повестида эса халқ —асосий қаҳрамон. Биз унинг кундалик ҳаётини кўрамыз. Эҳтиёжларидан воқиф бўламыз» (I том, 375-бет).

Айтиш керакки, шу томнинг ўзида А. Қодирий романи ҳақида батамом қарама-қарши фикр айтилган. «Халқ ҳаётининг кенг ва тарихан ҳаққоний манзараси, асардаги поэтик парвозлар учун асос бўлган том маънодаги чуқур психологизм, ёзувчининг диққат марказида сеvimли қаҳрамонлар — оддий одамлар образининг туриши «Ўтган кунлар» романини 20-йиллардаги адабий жараённинг муҳим ҳодисасига айлантирди» (I том, 415-бет).

Мен бу парчани бир асарга берилган баҳолардаги қарама-қаршиликни таъкидлаш учун келтирганим йўқ. Мен бу ўринда бошқа нарсага диққатни жалб қилмоқчиман. Маълумки, «Ўтган кунлар» романи Ўрта Осиё халқлари прозасида реализмнинг шаклланишида жуда катта роль ўйнаган асар. Унинг ғоявий-бадий

фазилатлари маълум. «Одина» қиссаси эса ўша йилларда ҳар қанча катта роль ўйнаган бўлмасин, бадий асар сифатида Айнийнинг реализмни эгаллаш йўлидаги дастлабки изланишларининг самараси эди. Шунинг учун масаланинг фақат гоъвий томонини таъкидлаб, «Одина»ни «Ўтган кунлар»дан устун қўйиш адабий жараёни бир томонлама баҳолашга йўл очади.

Адабий асарга социологик позициядан ёндашиш ҳозирги қирғиз прозаси ҳақидаги саҳифаларда ҳам аниқ кўринади. Масалан, Чингиз Айтматовнинг «Жамила», «Биринчи ўқитувчи», «Алвидо Гулсари» каби қиссалари бир хил ибораларда таҳлил қилинган.

Албатта, «Тарих» да бундай қусурларнинг мавжудлиги таассуфга лойиқ, лекин бундай монументал тадқиқотларда улардан бутунлай қутулишнинг иложи ҳам йўқ.

«Тарих»нинг 6-томи алоҳида таъкидлашга сазовор. 6-томда кўп миллатли совет адабиёти тарихидаги энг муҳим ҳодисаларнинг хронологияси берилган. Бундай хронология биринчи марта мукамал ва тугал шаклда яратилган. Бу томда ҳам аввал бутуниттифоқ миқёсидаги ҳодисалар, кейин ҳар бир миллий адабиётда содир бўлган воқеалар қайд қилинади. Тўғри, хронология ҳам камчиликлардан холи эмас. Масалан, ўзбек адабиётига тегишли қисмида кўпгина жиддий адабий ҳодисалар тушиб қолган ёки нотўғри кўрсатилган (масалан, 1943 йилда Москвада бўлиб ўтган ўзбек адабиёти ва санъати декадаси, 1942 йилда СССР ёзувчилар союзининг Тошкентдаги тантанали пленуми қайд қилинмаган, «Қутлуг қон», «Натий» романларининг биринчи эълон қилинган

йшли, Горькийнинг «Она» романининг ўзбек тилидаги биринчи нашри нотўғри кўрсатилган). Бироқ бу жузъий камчилликлар хронологиянинг умумий қимматини камсита олмайди. Хронология яна бир карра 1917-1967 йиллар мобайнида совет халқи жуда сермазмун, воқеаларга бой маданий ҳаёт кечирганини исбот қилади. Ҳар бир мутахассис хронологиядан мамлакатимиздаги адабий жараёнга тегишли мукаммал маълумот олиши мумкин.

Кўп йиллик илмий изланишларнинг самараси бўлмиш катта меҳнат ниҳоясига етди. Бунинг оқибатида барпо этилган «Тарих»ни тўла асос билан кўп миллатли совет адабиётининг қомуси деб аташ мумкин. «Тарих» — совет адабиётшунослиги ривожига муайян босқичга яқин ясади ва айни чоқда у мамлакатимизда филология илмининг янги равнақи учун йўл очиб берди. «Тарих»ни яратиш соҳасида тўпланган бой тажриба кўп миллатли совет адабиётининг янги, замонавий, мураккаб масалаларини дадил ҳал қилиши учун мустаҳкам замин бўлади.

АДАБИЁТНИНГ МУҚАДДАС БУРЧИ

1978 йил январь ойининг охирида Тюменда «Давримизнинг буюк қурилишларининг қаҳрамонлари ва совет адабиёти» деган мавзуда Бутуниттифоқ ижодий конференцияси бўлди. Конференция КПСС Тюмень обкомининг биринчи секретари, Ленин мукофоти лауреати Г. П. Богомяковнинг кириш сўзи билан очилди. Умрининг кўп қисмини Ғарбий Сибирга бағишлаган, Тюмень нефти ва газини қидириб топишда катта жонбозлик кўрсатган бу машҳур геолог ўз нутқида совет ёзувчисининг сўзи мўътабарлигини, социалистик қурилишда катта роль ўйнаши мумкинлигини кўрсатувчи ажойиб воқеани айтиб берди. Унинг ҳикоя қилишича, бундан ўн беш йил аввал— 1963 йилнинг 26 январь куни «Литературная газета»да ёзувчи С. Залигиннинг мақоласи босилган. Уша куни Москвада Давлат эксперт комиссиясининг йиғилишида Қуйи Обь ГЭСининг қурилиши масаласи ҳал қилиниши керак экан. Ғарбий Сибирь ўлкасини беш қўлидай яхши билган ёзувчи ўз мақоласида бу ГЭСнинг қурилиши мақсадга мувофиқ эмаслиги ҳақида асосли далиллар келтириб фикр билдирган. Мақола комиссия ишига муайян таъсир кўрсатган ва комиссия масалани янада чуқурроқ

Ўрганишга қарор қилган. Кейинчалик эса ГЭС қурилса, сув остида қолиб кетиши мумкин бўлган территориядан нефть ва газ запаслари топилган.

Бу воқеа совет адабиётининг жамият ҳаётидаги юксак ўрнини, совет ёзувчисининг муҳим ижтимоий ролини кўрсатувчи юзлаб, минглаб воқеалардан биридир.

Улуғ Октябрнинг шарофати билан туғилиб, Қоммунистик партиянинг доимий ғамхўрлиги остида улғайиб, вояга етган кўп миллатли совет адабиёти ўз тараққиёти давомида ҳамиша ленинча партиявийлик ва юксак халқчиллик принципларига содиқ бўлиб келди. Бу адабиёт ривожига ташкил топган энг буюк принциплардан бири шундаки, совет адабиёти учун халқ манфаатидан ўзга манфаат йўқ. Ҳар бир совет ёзувчиси халқ учун ёзишни, унинг ҳаётини теран бадний лавҳаларда ёритишни жамият ривожига ёрдам берадиган асарлар бунёд этишни ўзининг муқаддас бурчи деб билади. Халққа ҳамдамлик ва ҳамдардлик, халқ билан бирга нафас олиб, бирга одимлаш адабиётимизнинг ажойиб анъанасига айланган. Биз адабиётимиз тарихига назар ташлар эканмиз, ҳамиша — граждандар урушининг оғир дақиқаларида ҳам, халқ хўжалигини қайта тиклаш учун кураш қизиган кезларда ҳам, мамлакатни саноатлаштириш, қишлоқ хўжалигини коллективлаштириш учун умумхалқ юриши авж олган йилларда ҳам, фашизмга қарши курашининг оловли онларида ҳам, ундан кейин тинч қурилиш жабҳасида халқ фидокорлиги давом этган чоқларда ҳам совет ёзувчиси ҳаётнинг олдинги марраларида бўлганини, халқ

билан якдил ва ҳамнафас ижод этганини кўра-
миз.

Ана шу якдиллик оқибатида адабиётимиз ха-
зинаси «Темир оқим», «Тор-мор», «Чапаев»,
«Цемент», «Гидроцентральный», «Бруски», «Ёш
гвардия», «Чин инсон қиссаси», «Кўкан», «Зай-
наб ва Омон» каби дурдона асарлар билан
бойиди. Шу якдиллик оқибатида урушдан
кейинги йилларда А. Твардовский ва Л. Лео-
новларнинг, М. Шолохов ва М. Стельмахнинг,
В. Овечкин ва Г. Николаеванинг, Ойбек ва
Яшиннинг, Абдулла Қаҳҳор ва Асқад Мухтор-
ларнинг ижоди барқ уриб яшнади.

Бугун совет халқи партиямиз чизиб берган
улуғ режаларга амал қилиб, ўнинчи беш йил-
ликни муваффақиятли бажариш учун меҳнат
қилмоқда. Давримизнинг буюк қурилишлари-
да «совет кишиси» деб аталмиш ижодкор
инсон коммунистик жамиятнинг муҳташам би-
носига ғишт термоқда. Уларнинг фидокорлиги
ҳақида партиямиз Марказий Комитетининг
Бош секретари Л. И. Брежнев КПСС XXV
съездининг олий минбаридан жуда яхши
айтган эди:

«Ҳар куни эрталаб ўн миллионларча одам-
лар ўзларининг навбатдаги, жуда оддий иш
кунини бошлайди: улар станоклар ёнида тури-
шади, шахталарга тушишади, далаларга отла-
нишади, микроскоплар, ҳисоб-китоблар,
билан шуғулланишади. Улар ўзлари
қилаётган ишларнинг улуғворлигини хаёлла-
рига ҳам келтирмасалар керак. Бироқ партия-
нинг кўрсатмаларини бажариб, Советлар ўл-
касини тараққиётнинг янги ва янги чўққилари-
га кўтараётган одамлар — шуларнинг ўзи.
Биз давримизни буюк зафарлар даври деб

атар экапмиз, уни шундай қилган одамларни, меҳнат кишиларини муносиб ҳурмат қиламиз».

«Меҳнат кишиларини муносиб ҳурмат қилиш»да, уларнинг фидокорона меҳнатини бор бўйича тасвирлаб, шу йўл билан режаларимизнинг рўёбга чиқишига кўмаклашишда адабиёт ва санъатнинг роли бағоят катта. Шунинг учун ҳам совет ёзувчилари КПСС Марказий Комитети, СССР Министрлар Совети, ВЦСПС ва ВЛКСМ Марказий Комитетининг 1978 йил планини бажариш ва ошириб бажариш учун социалистик мусобақани авж олдириш ҳамда ишлаб чиқариш самарадорлигини ва иш сифатини ошириш учун курашни кучайтириш ҳақида бутун совет халқига йўллаган мактубини чин қалбдан қизғин кутиб олдилар. Бу мактубда ёзувчиларга қаратилган шундай сўзлар бор: «Биз совет зиёлиларига, илм-фан, техника ва маданият ходимларига мурожаат қиламиз — илмий-техника тараққиётининг тезлашишига эришинг, халқ хўжалиги ривожига ўз ҳиссангизни қўшинг. Беш йилликнинг меҳнат оҳангига инженер ва агрономнинг меҳнати, олимнинг изланиши, педагог ва врачнинг тажрибаси ва билими, ёзувчининг қўшиғи ва илҳомбахш мисраси жўр бўлсин».

Бу мактуб барча совет меҳнаткашлари каби шоир ва ёзувчиларни ҳам, драматург ва танқидчиларни ҳам янги ғайрат ва янги илҳом билан меҳнат қилишга, беш йиллик режаларини тезроқ ва самаралироқ рўёбга чиқаришга ёрдам берадиган, шу йўлда китобхонни янги марраларга илҳомлантирадиган асарлар яратишга даъват этади. Айтиш керакки, совет ёзувчилари ўз зиммаларидаги бу муқаддас бурчни шараф билан бажариш учун астойдил

меҳнат қилмоқдалар. Буни шу факт ҳам яққол кўрсатиб турибдики, сўнгги йилларда кўп миллатли совет адабиётида жамиятимизнинг етакчи кучи бўлмиш ишчилар синфи ҳақида яхши асарлар анча кўпайди. Дворецкийнинг «Четдан келган одам», Г. Бокоревнинг «Металлурлар», А. Гильманнинг «Мукофот» каби асарлари бутун совет жамоатчилигининг эътиборини қозонди. Буларда ишчилар синфи темасининг янги қирралари очилди. Ёзувчилар ишчиларнинг бугунги ҳаёти ҳақида ёзар эканлар, даврнинг энг муҳим проблемаларини ўртага қўйишга интиломоқдалар. Бундай асарлардаги қаҳрамонлар китобхонни ижтимоий активлиги билан, юксак онглилиги ва бой маънавий дунёси билан ўзига ром этмоқда. Меҳнат кишиларининг ҳаётини баддий тадқиқ қилишда адабиётимизнинг муваффақиятлари шу қадар каттаки, ҳатто бу тўғрида Л. И. Брежнев КПСС XXV съезди минбаридан айтган гапларида алоҳида тўхтади: «Мисол учун илгари «ишлаб чиқариш мавзуи» деган қуруқроқ ном билан аталадиган мавзуни олиб кўринг. Эндиликда бу мавзу чинакам баддий формага кирди. Пўлат эритувчиларнинг ёки тўқимачилик фабрикаси директорининг, инженер ёки партия ходимининг муваффақияти учун адабий ёки саҳна қаҳрамонлари билан бирга тўлқинланамиз, ҳаяжонланамиз. Ҳатто қурувчилар учун мукофот тўғрисидаги масала жузъий бўлиб кўринган бир ҳол кенг ижтимоий аҳамият касб қилмоқда, қизгин мунозаралар мавзуга айланмоқда».

Ўзбек совет ёзувчилари ҳам адабиётимизнинг ана шу марказий мавзуини муносиб ёритиш соҳасида кўп йиллардан бери самарали

қалам тебратиб келмоқдалар. Бизнинг адибларимиз ва шоирларимиз меҳнат кишининг ҳаётини бадний акс эттиришда катта тажриба орттирдилар. Бу соҳада Ғафур Ғулом ва Ойбек, Ҳамид Олимжон ва Шайхзода каби улкан сўз санъаткорларнинг традициялари бугун ҳам шу масъулиятли темага қўл урган ёзувчиларга катта ёрдам бермоқда. Шароф Рашидовнинг «Қудратли тўлқин», Асқад Мухторнинг «Опа-сингиллар», «Туғилиш» каби романлари эса ишчилар темасидаги бақувват асарлар сифатида аллақачонлар кенг китобхонлар оммасининг муҳаббатини қозонди. Бу соҳада адабиётимизнинг сўнгги йиллардаги ижодий тажрибасини бойитган асарлар ҳақида гапирганда Ҳамид Ғуломнинг «Тошкентликлар», Мирмуҳсиннинг «Дегрез ўғли», «Чотқол йўлбарси», Раҳмат Файзийнинг «Ҳазрати инсон», Ж. Абдуллахоновнинг «Йўл», «Тўфон» каби романларини, П. Қодировнинг «Мерос» қиссасини ва яна бошқа кўпгина асарларни тилга олиш мумкин. Фақат прозадагина эмас, поэзия ва драматургияда ҳам ҳозирги меҳнат кишилари ҳаётини самарали тасвирлаган асарларимиз кўп. Жумладан, Абдулла Ориповнинг «Қарши кўшиғи» достони, Асқад Мухторнинг «Самандар» пьесаси бу фикримизни тасдиқлайди. Бу асарлар бадний савиясига кўра ҳар хил, бироқ уларни бир нарса бирлаштириб туради—уларнинг ҳаммасида ҳам ёзувчининг меҳнат кишини сизга теран муҳаббати, унинг фидокорона ишларига самимий ҳурмати яққол сезилиб туради.

Ишчилар синфи темасидаги энг янги асарлар ҳақида гап кетганда эса, албатта, Асқад Мухторнинг «Бўронларда бордек ҳаловат» қиссасини эслаш керак. Яқинда бу қисса асо-

сида спектакль яратилиб, уни Ҳамза номидаги театр коллективи томошабинга «Саҳро тор» номи билан тақдим этди. Асқад Мухтор қиссанинг бош қаҳрамони Заргаров образида замондошимизнинг характерини, ижодкорлик фазилатини, юксак онгини чуқур очиб бера олган. Заргаров даврнинг улуг ишлари билан шуғулланади. У ташаббускор ва ишнинг кўзини биладиган одам. Улкан ишлар билан шуғулланган одам эса турмушнинг икир-чикир ташвишларидан устун туради. У ўзининг минглаб, юз минглаб одамлар тақдири учун жавобгарлигини, тараққиётимизнинг истиқболи қаршисидаги масъулиятини чуқур ҳис қилади ва бу унинг хатти-ҳаракатларини бир ягона мақсад сари йўналтиришга ёрдам беради. Асқад Мухтор Заргаров характерини яратиб, бугунги адабиётимизга замондошимизнинг янги образини олиб кирди.

Бундай асарлар ўзбек ёзувчиларининг сўнгги йилларда ишчилар ҳаётини бадий ёритиш соҳасида муайян изланишлар олиб бораётганини кўрсатади. Аммо шуни ҳам айтиш керакки, бу изланишлар ҳали бизни қаноатлантиролмайди. Бугунги Ўзбекистон ҳаётига назар ташласак, ишчилар синфи тобора етуклашиб бораётганини, тараққиётимизнинг ғоят муҳим ва мураккаб проблемаларини ҳал қилувчи қудрат касб этаётганини кўрамиз. Илмий-техник революция таъсирида ишчи меҳнати янги-ча характер касб этапти, бу эса ўз навбатида бугунги ишчининг маънавий қиёфасида, оламни қабул қилишида, характери ва психологиясида муайян ўзгаришларни вужудга келтиряпти. Тараққиётимиз ишлаб чиқаришда ҳам янги-янги ижтимоий ва ахлоқий конфликтларни

туғдирмоқда. Буларнинг ҳаммаси ёзувчилар учун шубҳасиз, жуда бой материал беради. Бугун республикамиз улкан қурилишлар ўлкасига айланди. Тошкент ГРЭСи ёхуд Қарши чўлининг ўзлаштирилиши шундай буюк қурилишларки, уларда республикамизнинг истиқболи барпо этилмоқда. Айни чоқда, бу қурилишларда совет кишисининг характери янада товланиб, янги сифатлар касб этиб бормоқда. Хуллас, республикамиздаги ишчилар синфининг сўнгги йиллардаги маънавий тажрибасини бадиий умумлаштириш ва шу асосда давримиз қаҳрамонларининг тўлақонли характерини яратиш ҳамон адабиётимиз олдидаги энг муҳим вазифалардан бири бўлиб қолмоқда.

Учинчи беш йиллик режаларини муваффақият билан амалга оширишда халқимизга реал ёрдам берадиган энг қулай адабий жанр очерк ва публицистикадир. Бу жанрлар ихчамлиги ва оперативлиги туфайли кундалик ҳодисаларни тез акс эттиришга, ҳаётда пайдо бўлаётган янгиликларни зудлик билан қўллаб-қувватлашга, кишиларимиздаги нуқсонларни кечиктирмай очиб ташлашга имкон беради. Мамнуният билан шуни таъкидлаш керакки, ўзбек ёзувчилари ана шу ўткир қуроллардан ҳам маҳорат билан фойдаланмоқдалар. Бу соҳада, айниқса, тўнғич авлод вакиллари ёшларга ҳар жиҳатдан намуна кўрсатмоқда.

Мен бу ўринда биринчи навбатда атоқли санъаткор, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Назир Сафаровнинг номини тилга олишни истардим. Маълумки, Назир Сафаров кўп йиллик ижоди давоминда драмалар ва қиссалар яратиш билан бирга очерк жанрига алоҳида эътибор бериб келган.

Назир Сафаров очеркларининг энг ажойиб фазилатларидан бири шуки, у ҳаётда эндигина туғилиб келаётган янгиликни, илғор ташаббусни жуда тез илғаб олади ва ёзувчининг эҳтиросли ўткир сўзи ёрдамида унинг тез қулоч ёйишига кўмаклашади. Турсуной Охунова ҳақида биринчи бўлиб очерк ёзган, республикада турсунойчилик ҳаракатининг кенг қулоч ёйишига ёрдамлашган ҳам Назир Сафаров эди. Отахон ёзувчимиз кейинги йилларда ҳам меҳнат кишиларини улуғловчи очерклар яратмоқда. Масалан, у яқиндагина эълон қилинган «Келажак билан учрашув» деган очеркида яна Турсуной образига мурожаат қилади, турсунойчилик ҳаракатининг туғилиш даврини, вояга етишини кўрсатади. Турсунойнинг бугунги ҳаёти ҳақида ҳикоя қилади ва буларнинг барчасини республикамиз далаларида аёл меҳнатини енгиллатиш масаласи билан боғлайди. Хўжалик режаларини самарали амалга оширишда ёзувчининг сўзи нақадар эътиборли эканини Н. Сафаровнинг бундан бир неча муддат илгари «Гулистон» журналида босилган очерки ҳам яна бир бор исбот қилди. Ёзувчи бу очеркда колхоз механизаторларининг фидокорона меҳнатини улуғлаган ҳолда, шу фидокорликни кўрсатишдаги ўринсиз ҳамдасаноларга, ҳатто кўзбўямачиликка қарши чиқади. Шу мақола таъсирида халқ қаҳрамонлигини ёритишдаги ёмон бир иллатдан — ёлгончиликдан халос бўлди.

Очерк жанрида самарали меҳнат қилаётганлардан яна бири — «Чироқ» романининг муаллифи, моҳир таржимон, адабиётимизнинг кекса заҳматкаши Йўлдош Шамшаровдир. Яқинда унинг «Ишқ ўти» деб аталган китоби

чиқди. Унга авторнинг кўп йиллар давомиде яратган очеркларидан энг яхшилари саралаб олинган. Бу китоб яна бир карра меҳнат кишиларининг ёрқин портретларини чизишда Йўлдош Шамшаровнинг ҳиссаси катта эканини кўрсатади. Китобдан «Богбон», «Пахтақайнар», «Инсон қалби қуёшдан ёруғ» каби машҳур очерклар ўрин олган. Шуниси қувонарликки, Йўлдош Шамшаров кейинги йилларда ҳам ижодий активликни сусайтиргани йўқ. Бунинг далили сифатида унинг яқинда «Шарқ юлдузи» журналида эълон қилинган «Ҳаёт тақозоси» деган очеркни келтириш мумкин. Очерк марказида қишлоқ хўжалигининг ажойиб ташаббускор ва жонкуяр раҳбарларидан бири, Учқўрғон районидаги Ленин номи совхоз директори, коммунист Фозилжон Турсуновнинг образи туради. Ёзувчи Фозилжон босиб ўтган йўл орқали Ўзбекистонда колхоз-совхоз қурилиши тарихининг айрим лавҳаларини ҳам жонлантиради ва айтиш чоқда, бугунги ҳаётнинг муҳим проблемаларини ҳам кўтаради. Жумладан, ёзувчи эски хўжаликларнинг қайта қурилишини, қишлоқларни янгилаш масаласини ўртага қўйган.

Бинобарни, ёзувчи замондошимизнинг ёрқин характерини чизиш билан бир қаторда бугунги кун учун зарур ва муҳим гап ҳам айта олган.

Ҳаёт тақозоси билан бугунги очеркчиликда ҳам жиддий ўзгаришлар рўй бермоқда. Бу ўзгаришларнинг энг муҳими шундаки, очерк жанри янада ҳаётга яқинлашмоқда. Шу маънода бугунги очеркларнинг мазмуни ҳам кенгайиб, портрет очерклар билан бир қаторда проблемали очерклар ҳам майдонга келди. Бу-

нинг яхши намунасини тажрибали ёзувчи Одил Ёқубов «Фарзандлар бурчи» очеркида намойиш этган эди. Кейинги пайтларда бу соҳада самарали ижод қилаётган бир қатор ёшлар пайдо бўлди. Шароф Убайдуллаев, Менгзиё Сафаров, Эминжон Усмон каби ёшлар шулар жумласидандир... Шуниси муҳимки, улар ўз очеркларида ва публицистик мақолаларида чиндан ҳам бугун ҳал қилиниши зарур бўлган жуда муҳим масалаларни кўтариб чиқишмоқда. Фикримизнинг далили учун айрим мисоллар келтирамиз. Яқинда «Шарқ юлдузи» журналинда сурхондарёлик ёзувчи Менгзиё Сафаровнинг «Боботоғ» деган очерки босилди. Теран бир самимият билан ёзилган бу очеркда ёзувчи она табиатни кўз қорачиғидай асраш унинг бойликларини ташиб-битириш эмас, кўпайтириш масалаларини кўяди. Ёзувчининг асосий нияти шундаки, у табиатга фақат моддий манфаат нуқтан назардан қарашни қоралайди, аксинча, «инсон табиатни она деб эътироф этаркан, унга бўлган ихлоси, меҳрини амалий иш билан барқарор қилмоғи»ни иштайди.

Ёш ёзувчи Эминжон Усмон ҳам ўз ижодида давримизнинг фавқулодда муҳим проблемаларидан бирини — муҳитни мусаффо сақлаш проблемасини конкрет ҳаётий материал асосида ёритмоқда. Унинг «Меҳригнё» романи шу муаммога бағишланган эди. Ёзувчи роман билан чекланмай, бир қатор очерклари ва публицистик мақолаларида ҳам жамоатчиликнинг эътиборини шу проблемага жалб қилиш учун уринмоқда. Айтиш керакки, унинг бу уриниши яхши самара бермоқда. Утган йили «Гулистон» журналин Эминжон Усмоннинг «Чаноққа

битилган ўйлар» деган очеркни эълон қилди. Бу очерк йил охирида «Гулистон» журналининг мукофотини олишга сазовор ҳам бўлди. Очеркда ёзувчи пахтачиликда зарарли ҳашаротларга қарши кимёвий дорилар билан эмас, биологик усул билан курашиш тарафдори, бутун вужуди билан шу фикрга берилган, унинг тўғрилигини Бухорода Свердлов райони мисолида амалда исбот қилган олим, қишлоқ хўжалик фанлари кандидати Аловуддин Ҳамроевнинг эса қоладиган образини чизган. Айни чоқда зараркунанда ҳашаротларга қарши биологик кураш йўлига ўтган район меҳнаткашларининг ҳаётини ҳам, бу қутлуғ ишга ҳар томонлама ёрдам бераётган район партия комитети фаолиятини ҳам яхши кўрсатган.

Шубҳасиз, бундай очерклар қишлоқ хўжалигининг ривожига салмоқли таъсир ўтказиши мумкин — бунинг учун уларда кўтарилган масалаларни тегишли ташкилотлар ҳар томонлама ўрганиб, муайян тадбирларни амалга оширмоғи даркор.

Замондошларимиз образини муваффақият билан чизаётган очеркчилар орасида Ҳожиақбар Шайхов ва Олимжон Холдор, Зоҳир Аълам ва Мамадали Маҳмудов каби ёшлар ҳам бор.

Ҳ. Шайхов кўпгина очеркларида илм-фаннинг таниқли арбоблари ҳақида, Ўзбекистонда химия, физика ёхуд медицина соҳасининг ривожига катта ҳисса қўшаётган олимлар ҳақида ёзади. Унинг шундай очеркларидан бири атоқли философ Иброҳим Мўминовнинг ўғли—медицина фанлари доктори Акрам Мўминов ҳақида ҳикоя қилади. Унда қаҳрамон характерида совет кишисига хос бўлган фази-

латлар яхши очилган.

Шунингдек, андижонлик шоир Олимжон Холдор «Опа» деган очеркининг қаҳрамони қилиб замондошимизни танлаган. Очеркда Андижонлик машҳур жамоат арбоби Турсуной Каримованинг ҳаёт йўли ва бой маънавий дунёси очиб берилган. Автор Турсуной Каримовага хос бўлган юксак мақсад сари интилишни, коммунизм ишига садоқатни, шижоат ва инсоний жозибани совет кишисининг фазилати сифатида кўрсатган.

Ёш ёзувчи Зоҳир Аъламнинг очерклари ҳам кўп жиҳатдан диққатга сазовор. Улар ичида, айниқса, Байкал-Амур магистрали қурилишига бағишланганлари алоҳида ажралиб туради. Маълумки, Байкал-Амур магистрали ҳам давримизнинг буюк қурилишларидан бири. Шу қурилиш муносабати билан тиллимизда БАМ деган янги сўз пайдо бўлди. Бугун БАМ ҳақида қиссалар ва ҳикоялар, шеърлар ва очерклар яратилмоқда, БАМга бағишланган қўшиқлар куйланмоқда. БАМнинг бу қадар шуҳрат қозонгани бежиз эмас, албатта. Бугун «БАМ» деган сўз фидокорона меҳнатнинг рамзи, табиат туғдирган ҳар қандай қийинчиликларни дадил енгиб ўтадиган мардлик ва матонатнинг рамзи бўлиб қолди.

Зоҳир Аълам БАМга бориб, у ерда қурилиш кўламини, унда ишлаётган ёшларнинг афсонавий шижоатини ўз кўзи билан кўриб келди. Шу сафар оқибатида унинг «БАМ» — қаҳрамонлик маскани» ва «БАМ манзаралари» деган очерклари майдонга келди. Бу очеркларда ёш ёзувчи буюк қурилиш пафосини яхши ифодалаган, унда меҳнат қилаётган ёшларнинг, шу жумладан, Ўзбекистон комсомоли

вакилларининг қиёфасини очиб берган.

Кўрамизки, бугун ўзбек ёзувчилари очерк ва публицистика каби оператив жанрлардан фойдаланиб, халқимизнинг умумий меҳнатига муайян ҳисса қўшмоқдалар. Албатта, ўзбек ёзувчилари эришилган марраларда тўхтаб қолмайдилар. Аксинча, улар бизнинг кундалик ҳаётимизда ҳар қанча тараннум этса арзийдиган улугвор воқеалар, улкан меҳнат зафарлари ҳали кўп эканини яхши билишади ва халқимизнинг қаҳрамонлигига муносиб, мазмунан чуқур, бадий юксак асарлар яратишга тинмай интилишади.

Тюменда бўлиб ўтган ижодий конференция иштирокчилари КПСС Марказий Комитетининг Бош секретари Л. И. Брежневга табрик хати йўллади. Бу хатда қуйидаги сўзлар ҳам бор:

«Биз бундан кейин ҳам ҳаёт билан алоқани янада мустаҳкамлаймиз ва ривожлантирамиз, тобора чуқурроқ ва хилма-хилроқ тарзда ҳаёт ичига кириб боришга интиламиз.

Сизни ишонтириб айтамызки, қадрли Леонид Ильич, биз партиянинг чақириғига замонамизнинг қаҳрамонлари ҳақидаги, янги ҳаёт ижодкорлари ва бунёдкорлари тўғрисидаги, коммунизм тантанаси учун, одамларнинг бахт-саодати учун курашамиз, қиёфасини янгилаётган меҳнат кишиси ҳақидаги янги-янги асарларимиз билан жавоб берамиз».

Бу оташин сўзлар бугун халқимиз учун ижод қилаётган, унинг улугвор ишларига кўмаклашиш иштиёқи билан қалам тебратаётган ўзбек ёзувчиларининг ҳам қалбидаги туйғуларини ифодалайди.

ЮРТИН МАДҲИ БУЛДИ СЎНГГИ САТРИ ҲАМ...

Улкан шоиримиз Миртемир ўз қўли билан дасталаган сўнгги китобини «Ёдгорлик» деб атади. Хасталик тўшагида беҳол ётиб, бунинг сўнгги китоб эканини сеза туриб, мажолсиз қўллар билан унинг муқовасига «Ёдгорлик» деган сўзни ёзиш учун чинакамига мардона қалб керак. Назаримда, бу китоб — хасталикнинг мудҳиш кўзларига тик қараган, унинг бе-шафқат хуружларидан жисми азоб чекса ҳам, руҳи ғолиб келган шоирнинг ўз эл-юртига, азиз юртдошларига, сермашаққат ҳаёт йўлларида елкадош одимлаган дўсту ёронларига умрини бахшида этган шеъриятга, садоқатли қаламига рози-ризолик сўраб айтган мардона ва жарангдор алвидоси. «Кексалик секин жом тўлдираётганини» ҳис қилиш, хаёлларининг бот-бот «чексиз олам четига» учиб туриши шоир шеърларини мунгли пардага буркай олмаган. Аксинча, шоир она-юртининг жамолига, азиз юртдошларининг дийдорига яна ва яна қонишга, қаламини янада югурик қилиб, улар ҳақида тўйиб-тўйиб куйлашга интилди. Бу эса, унинг сўнгги шеърларига алоҳида бир жозиба бахш этди, улардаги инсоний мазмунни, теран самимиятни чуқурлаштирди, ҳаққонийлик ва ҳаётнийликни янги босқичга кўтарди.

Бунга амин бўлиш учун «Ёдгорлик» билан танишмоқ кифоя.

Миртемир бу китобида ҳам бутун умри давомда куйлаган оҳангларга, амал қилган эстетик принципларига содиқ қолган. Лекин шоир шеърятининг фазилатлари бу китобда ўзгача бир тиниқлик касб этган.

Миртемир ҳамisha замон билан ҳамнафас, ҳамқадам яшаган, янги бахтимизни масрур куйлаган, шу бахтни берган буюк Ленинга Октябрга, Коммунистик партияга энг оташин сатрларини бағишлаган эди. «Ёдгорлик»да шоир лирикасининг ана шу хусусияти янгича бир куч билан жилоланади. Тўпلامда «Тошкент тароналари», «Сен борсан», «Тошкент оқшомлари», «Йил боши орзулари», «Ҳинду раққосасига бағишлаганим», «Бахт қўшиғи», «Ёрти аср қўшиқлари» каби шеърлар бор. Улар сиёсий-публицистик лириканинг ажиб намуналаридир. Сир эмаски, маълум йилларда муайян сабаблар туфайли лирикамининг ана шу муҳим ва жанговар жапридан анча путур кетиб қолган эди. Публицистик шеър деганда баландпарвоз гапларни, яланғоч фикрларни озми-кўпми эпга келтириб қофиялаш, вазнга солиш тушуниларди. Миртемир бу йўлдан бормайди. Унинг публицистик шеърларида бутун Шарқнинг ўтмиши ва бугуни қиёсланади, ўзбек халқининг тарихий тақдири гавдаланади. Бу шеърларда ўтмиш ва бугунги кунимиз умумий, мавҳум гаплар орқали эмас, конкрет шахсларнинг тақдири, таржимаи ҳоли орқали очилади. Мана, «Тошкент оқшомлари» шеърини олайлик. Шоир уни яқин дўстлари даврасида ўтириб ҳикоя қилаётгандек жуда самимий оҳангда, жонли сўзлашув оҳангида бошлайди:

«Андижондан учиб келаётгандик, сўнгги рейс эди-да, кечқурун эди». Шундан кейин оқшом чоги севиқли пойтахтнинг самолёт дарчасидан кўринган манзараси ҳақида гап кетади. Бу манзарани Тошкентга учиб келган ҳар бир одам кўрган. Шаҳарнинг бугунги манзараси шоир хотираларини уйғотади, у ўзи гувоҳ бўлган кечаги кунларни эслайди, буюк шаҳарнинг бугунги ҳаётидан чексиз ифтихорини ифодалайди. Бугун гўзал шаҳар қиёфасини касб этган жойларда бир маҳаллар шоирнинг ўзи интернатда яшаган, ёзда экин-тикин билан банд бўлиб, қишда ўқиган. Оқшом пайти осмондан Тошкент қиёфасини томоша қилиш кўпни кўрган шоир фикрларида муҳим умумлашмалар қўзғатади; уларда бугунги ҳаётимизнинг ҳақиқати ифода топади:

Кўз узиб бўлмайди, сеҳрий манзара,
Жозибадор, ярқ-ярқ, оқин

шаршара.

Нима бўлди, эртақми ё Эрам боғи?

Ёки хаёлотми, ё нур аймоғи?

Йўқ, самолёт секин қўнмоқда эди

Сўнгсиз бир қаҳқашон устига гўё...

Ана шундай теранлик ва эҳтирос, латофат ва самимият шоирнинг бошқа публицистик шеърларида ҳам етакчи ўрин тутди. Бундай шеърларга қараб айтиш мумкинки, Миртемир сиёсий-публицистик лириканинг мавқеини, обрў-эътиборини қайтадан жонлантирган шоирларимиздан биридир.

Мен тўпламга кирган она-юрт, жонажон Ватан ҳақидаги бир гуруҳ шеърларни алоҳида қайд этишни истардим. Буларда Миртемир шеърятининг беқиёс жиоларини, ўзига хос

услубини яна бир карра аниқ кўриш мумкин. Она-юрт, унинг жамоли, бахти, бугунги кунни ва истиқболи ҳақли равишда ўзбек поэзиясининг марказий мавзуларидан биридир. Мазкур мавзуда қалам тебратмаган бирорта ҳам шоир йўқ. Худди шунинг учун бу мавзуда ёзиш анча қийин ва мураккаб, чунки унга қўл урган ҳар бир шоир бошқалар айтмаган гапни топиб, ўзига хос тарзда айтиши лозим. Миртемир шундай иқтидорга эга шоир эди. У, Ватан туйғуси бениҳоя ўткир шоирлардан бири, умр бўйи шу мавзунини тарафдорлиқ билан ёзган. «Ёдгорлик» тўпламида бу болада янада юксак маҳорат касб этган. Миртемир Ватан ҳақида ёзганда умумий тавсифлардан, қуруқ баён, юзаки ўхшатишлардан қочади. Бу шеърларда ҳам у ўз қалбидаги туйғуларни, муҳаббатни, завқни ниҳоятда конкрет, ниҳоятда жонли ифодалашга муваффақ бўлади. Шоир ўзбек диёрини кезар экан, ундаги ҳар бир конкрет предмет она-юрт гўзаллигини ифодаловчи қудратга эга эканини кўради ва энг оддий нарсалардан ҳам шеърини нуқралар топади. Мана, «Ҳандалак» шеъри:

Беқасам ҳандалак — чипор

ҳандалак

Қўлимда ловулар гўёки ёлқин.

Қуймадек бежирим ипор

ҳандалак...

Ҳа, аслида қуёш зарраси бу ҳам...

Оддийгина бир ҳандалакнинг сифатларини шу қадар шавқ билан тасвирламоқ учун, унинг кўркемлигини қалбда шу қадар нозик туя олиш учун, албатта, уни етиштирган заминни, уни бунёд этган одамни севиш керак. Шоир-

нинг «Сумалак», «Бўзтўргай», «Шароб», «Қишлоқда қиш», «Буқа булоқ», «Кўк чой» каби кўпгина шеърларида ана шундай конкрет ва гўзал тасвирлар тимсолида она-юртимизнинг беқиёс жамоли очилган. Энг муҳими шундаки, шоир ўз она-юртини «ёруғлик юрти, тонг ўлкаси», деб билади. Бундаги «ёруғлик», «тонг» тушунчалари эса шеър замирида аниқ ижтимоий моҳият касб этади. Миртемир шеърларида она-юрт тушунчаси унинг гўзалликларини барпо этаётган, бойликларини ижод қилаётган одамлар билан чамбарчас боғланиб кетган. Миртемир ҳаминша ўз ижодида оддий одамларни, меҳнат кишиларини улуғлаб келган. Бу тўпламда эса унинг шу хислати янада камолга етган. Тўпламдаги шеърларнинг қаҳрамонлари ҳам оддий пахтакорлар, ғаллакорлар, ишчилар, зиёлилар... Шоир уларнинг ҳар бирига хос бўлган ноёб фазилатларни топади ва улуғлайди. Кўп шеърларида эса жуда чуқур бир ҳаётийлик билан шу одамлардаги оддий фазилатларни буюклик даражасига кўтаради. Афсуски, бундай шеърларнинг ҳаммасини ҳам таҳлил қилиш имконига эга эмасмиз. Бўлмаса, «Ишбоши», «Сиз шундоқ», «Пахтакор тилидан», «Аброр Ҳидоят», «Овунчоқ», «Бу — ўша» каби шеърларга кенгроқ тўхталардик, лекин шундай бўлса-да, шоирнинг икки шеърига алоҳида тўхталмай иложимиз йўқ. Буларнинг бири «Паттининг ҳасратлари», иккинчиси — «Тошбу». Ана шу икки асар ўзбек аёлининг вафоси ва садоқатига, матонати ва сабрига, ибоси ва гўзаллигига, хуллас, уни чинакам инсон қилган фазилатларга қўйилган шеърий ҳайкалдир. Бу икки шеър Фафур Фуломнинг «Хотинлар», Ойбек-

нинг «Раиса», Зулфиянинг «Ўғлим, сира бўлмайди уруш» каби ўлмас асарлари қаторида туради. Патти—кампир ва жонон. Қўшнинин ҳовлисида анча гўдак бор. Баъзан шапалоқ жаранглаб кетади ва гўдак йнғиси эшитилади. Бундай пайтларда Патти «тилининг учида қотиб қарғаши, совқотган одамдек ғичирлаб тиши», гўдагини чирқиратган онани кампирдек қарғайди:

Ҳа, ивирсиқ банда, бағринг

тешилгур,

Бетароқ сочингдан арқон эшилгур.

Негаки, у бефарзанд, тирноққа зор. Унинг бу фожиасига уруш сабаб бўлган—Патти турмуш қуриб улгурмай, унинг севгани фронтга кетган. Кетгану, қайтмаган. Патти эса уни ҳануз кутади. Бу катта шеърда бутун умрини севимли ёрини кутишга бағишлаган, ҳижрон азобини бир умр тортган, шу туфайли ўзини турмушнинг кўпгина ҳузур-ҳаловатидан тийган аёлнинг монументал образи яратилган. Бу образ чин маънодаги фожиона образдир. Бутун умри ўксиб ўтган, бешик тебратишга зор кечган, яъни ҳар бир аёлнинг бирламчи ва табиий тилагидан маҳрум Паттининг ҳаёти китобхонни уруш даҳшатини яна бир карра қалбдан ҳис этишга мажбур қилади.

«Тошбу»да ўзгача ҳаётий вазият қаламга олинган. Тошбунинг ҳам эри урушда қатнашиб, ўпкасида ўқ парчаси билан, бир қўлидан ажраб қайтган. Бироқ бу деталь шеърда йўл-йўлакай эсланади. Шеърда урушнинг энг машаққатли йилларида ҳамма қийинчиликларни зиммасига олган, очлик ва совуққа, муҳтож-

лик ва ҳижронга чидаб, болаларини вояга етказган, ўн жувонга бошлиқ бўлиб меҳнат қилган ва шу фидойилиги билан ғалаба онларини яқинлаштирган оддий ўзбек аёлининг ҳаёт йўли тасвирланади. Шоир ихчам ва табиий, ёниқ хайрихоҳликка тўла сатрларда бу аёлининг умумлашма таржимаи ҳолини шу қадар мукамал акс эттирадики, китобхон ҳам шеърнинг хулосасини ўз қалбидан чиқаётгандек ҳис қилиб, шоирга қўшилади:

Сенсиз Ўзбекистон Ўзбекистонмас,
Сенсиз кенг жаҳон ҳам сира
жаҳонмас!

«Ёдгорлик» тўпламидан Миртемирнинг интим лирикаси ҳам кенг ўрин олган. Бу ерда мен «интим» сўзини атайин ишлатдим. Гап шундаки, бизда «интим лирика» деган ибора анчадан бери салбий маънода бўлмаса ҳам, инобатсизроқ маънода қўлланилиб келарди. Бу ибора аллақандай тор, аҳамиятсиз, ўткинчи туйғулар ва фикрларни талқин этувчи шеърларнигина ифодалайдиган бўлиб қолган эди. Том маънода, интим лирика эса шеърнинг сиёсий-публицистик турларидан фарқ қилароқ, шоирнинг ички дунёсини ифодаловчи, унинг олам ва ҳаёт ҳақидаги ўйларини, туйғуларини тасвирловчи лирикадир. Туйғулар аҳамиятсиз, ўткинчи, тор, субъектив бўлса, бунга жанр эмас, балки шоир айбдор, ҳақиқий шоирлар интим лирикада санъатнинг нодир намуналарини яратганлар. Миртемир ижоди ҳам бундан мустасно эмас. Тўпламда интим лириканинг «Сутдек ойдин», «Қуш», «Мен кел-

гум», «Қайда», «Армон», «Чақмоқ», «Чирилдоқ», «Бетоблигимда» каби намуналари берилган. Булар ҳам, тилга олинмаган яна бир талай бошқа шеърлар ҳам шундан далолат берадики, сўнгги йилларда Миртемирнинг шоирлик туйғуси ғоят ўткирлашган. Биз ана шу шеърларда шоир қалбидан кечган оний ҳислар билан танишамиз. Бундай ҳислар бизга жуда синаят, чунки улар қачонлардир ҳар бир одамнинг қалбидан кечган бўлиши мумкин. Биз эса шоирдан фарқ қилароқ ўз вақтида уларни ифодаловчи муносиб сўзларни топмаганмиз, кейин эса бу ёрқин ва мунгли, теран ва жўшқин туйғуларни унутиб юборганмиз. Шоирнинг хизмати шундаки, у ана шу туйғуларга исм беради, маконсиз ҳисларнинг маконини тайин этади ва уларни бизнинг қалбимизда қайтадан жонланишига йўл очади. Шу тарзда биз шоир билан бирга чексиз, хилма-хил оламдан ҳосил бўладиган чексиз, хилма-хил туйғуларни қалбимизда қайта кечирамиз. Миртемирнинг интим лирикаси шоир қалби ғоят улканлигидан, ҳаётнинг ҳамма шабада ва эпкинларига, ҳамма оҳанг ва товушларига очиқ бўлганидан, буларнинг ҳар қайсисини сезгир барометрдек акс эттирганидан далолат беради. Биргина мисол: «Чирилдоқ» шеърида сокин кеча қўйнида чирилдоқнинг навоси шоирга тун гўзаллигини чуқурроқ туйиш имконини берган:

Чирилдоқ чириллар... Ел эсар на
хуш!
Юлдузлар чарақлар... ой ўн беш
кунлик,
Кеча кўп сеҳргар, кеча тугунлик.
Чирилдоқ чириллар...

Гоят ажиб ва нафис манзара. Лекин шеър фақат шу манзарани ифодалаш учун ёзилмаган. Сукунат, шу сукунатни бузиб янграётган чирилдоқ товуши шоирни олам ҳақида, унинг мураккаблиги, норасолиги ҳақида ўйлашга ундайди:

Бир ёнда мурдорлик, бир ёнда
хуруш.
Бир ёнда қувноқлик, бир тараф
хомуш.
Бир ёнда ёрқинлик, бир ён
сўлғинлик,
Мағзини чаққанда кетар ақлу хуш.

Ниҳоят, бу ўйлардан кейин шоир ўз қалбидаги энг эзгу тилакни ифодалайди —бу оламни тўқис, расо, мукамал, гулгун кўриш, ундан дилхунликнинг соқит бўлишини исташ... Бир чирилдоқ товуши шоир қалбида олам ҳақида шунча туйғу, шунча ўй ўйғотган. Бундай шеърларнинг қиммати шундаки, уларда шоир ўз қалби орқали совет кишисининг бой г ранг-баранг маънавий дунёсини, ҳаёт билан минглаб иплар орқали боғланган, ундаги ҳар бир тебранишга акс-садо берадиган қалбини уйғотган. Бундай кишилар одамни табиатан юмшоқроқ бўлишга, ҳаётнинг гўзаллигини кадрлаб яшашга ўргатадилар.

«Ёдгорлик» тўпламидаги шеърлар Миртемир поэзиясидаги халқчиллик, беқиёс миллий рангларга ўранган образлилик, шаклнинг тиниқлиги ва мукамаллиги ҳам яна бир поғона юксакка кўтарилганидан далолат беради. Айниқса, шоир шеърятининг тили, ўлкамиз табнатидек рангларга, жилоларга бой

услуги китобхонда ёрқин таассурот қолдиради.

Мен «Ёдгорлик»ни ўқиб, кўнглим равшан тортди, равшан тортди-ю, лекин ифодалаш қийин бўлган маъюслик билан унинг сўнги варағини ёпдим. Бу маъюслик Миртемирдек чўнг шоирдан бевақт жудолик туфайли қалблардаги битмаган ярадан... Бу яра битмайди ҳам, чунки Миртемирдек шоирлар ва, умуман, ҳақиқий шоирлар ҳамиша танҳо бўладилар — уларнинг йўқлигини ҳеч нарса тўлдиролмайди... Ёлғиз улардан қолган ёдгорлик—шеъриягина дилларга тасалли беради.

Миртемир бир шеърида: «Қўшиқларим, сиз учун хижонатлилик эмасман», деб ёзган эди. Шоир бундай дейиш учун батамом ҳақли. Унинг шеърияти кўп йиллар давомида «эл дилини шуъладор қилиб келди» ва бундан кейин ҳам шундай бўлади.

Миртемир бутун умрини шеърият орқали она-юртга, она халқига хизмат қилишга бахшида этган, ўз қалами билан одамлар қалбига яхшилик уруғини кўплаб эккан эди. Шоир ўзи айтганидек, унинг сўнги сатри ҳам юртининг мадҳига бағишланди. Бундай фазилатларнинг хотираси эса меҳнаткаш ва заршунос халқ қалбида муқаддас ва мангу яшайди.

ХАЁТИЙЛИК ЖОЗИБАСИ ВА СХЕМАТИЗМ ИНЕРЦИЯСИ

Улмас Умарбеков «Дамир Усмоновнинг икки баҳори» деб аталган янги қиссасини партия ходимлари ҳаётига бағишлаган. Қисса марказида «Бодомсой район партия комитетининг биринчи секретари Дамир Усмоновнинг икки йиллик ҳаёти, кураши, меҳнати ва изланишлари туради. Автор қиссада салмоқли ва мазмундор ҳаётӣ материални қамраб олиб, ҳаққонӣ тасвирлашга, унинг замиридаги замонавий руҳни очишга, шу асосда замондошларимизнинг эснда қоладиган характерларини яратишга интиланган ва кўп ўринларда бунга муваффақ бўлган. Қисса қизиқиш билан ўқилади ва умуман, китобхонда яхши таассурот қолдиради. Бироқ, дастлабки таассуротлардан кейин қисса ҳақида ўйлашни давом эттирсак, унинг бугунги адабий жараёндаги ўрнига тааллуқли қатор саволлар кўндаланг бўлади: қисса адабиётимизнинг олтин хазинасига кирадими? Китобхонлар бугунгина эмас, 20—30 йилдан кейин ҳам уни қўлдан қўймай, қизиқиш билан ўқиб юрармикан? Бу саволга бирдан-бир тўғри ва ҳаққонӣ жавобни вақт беради, албатта. Бироқ, ҳозир, шу тобда жавоб талаб қилинса, ўйлайманки, бу саволларга

комил ишонч билан сира иккиланмай «ҳа» деб жавоб беришга ҳамма ҳам қийналса керак. Бунинг боиси шундаки, қиссанинг кўпгина саҳифаларида чинакам ҳаётийлик жозибаси барқ уриб туриши билан бирга, анча-мунча саҳифаларида схематик тасвир инерцияси ҳам мавжуд. Бу эса, асарнинг том маънода мукамал бадийлик касб этишига халақит берган. Унинг ҳаққонийлигига путур етказган.

Қиссанинг асосий фазилатлари ва қусурлари бош қаҳрамон Дамир Усмонов характери билан боғлиқ. Аввало шуни айтиш керакки, автор қаҳрамони Дамир Усмоновга нисбатан илиқ муҳаббат ва самимий ҳурмат билан қалам тебратади, унинг ҳар бир хатти-ҳаракатини далиллашга, зўрма-зўракиликдан ҳоли қилиб чуқур ҳаётий мантиқ асосига қуришга интилади. Бир вақтлар адабиётимизда коммунист образини яратишда бир томонлама тенденциялар мавжуд эди. Уларга кўра асарга киритилган ҳар бир коммунист ёшидан, мавқандан, ақлидан, ҳаётий тажрибасидан қатъий назар, фақат тўғри гапларни гапирадиган, ҳаммага насиҳат қиладиган, сира адашмайдиган, ҳамиша тўғри йўлдан юрадиган одамлар сифатида тасвирланарди. Бундай тасвирда ҳаётийлик йўқолиб, унинг ўрнини идеаллаштириш оларди ва асарда зўрма-зўракилик, сунъийлик пайдо бўларди.

Улмас Умарбеков адабиётга катта зарар келтирган бу тенденциянинг моҳиятини жуда яхши англади ва қиссанинг ҳар саҳифасида ундан қочиншга интилади. Бунинг оқибатида коммунист ва раҳбар сифатида Дамирга хос бўлган фазилатлар чуқур инсоний жозоба орқали ифодаланади, у Дамирни идеаллаштиради.

майди. Балки оддий инсон эканлигини таъкидлайди. У инсоний фазилатлар билан бирга инсоний заифликлардан ҳам маҳрум эмас. Дамир Усмонов — ёш, лекин ёш бўлса-да, ҳаётнинг паст-баландини кўрган, аччиқ-чучугини татиган, яхши-ёмонни фарқлай оладиган ва умуман, ҳаёт ҳақида, одамлар тўғрисида чуқур мулоҳаза юрита оладиган шахс, у—институтни битирган, диссертация ёқлаган тарихшунос олим. У аввал институтда дарс беради, кейин партия ишига ўтгач, олим сифатида орттирган маънавий бойлигини одамларга улашишга ҳаракат қилади. Дамир район партия комитетига биринчи секретарь қилиб сайлангандан кейин бу ишнинг моҳиятини, эҳтимолдаги тоғдек масъулиятни кўп ўйлайди, ёзувчи унинг бу йўлдаги эътиқодини ҳар томонлама қўллаб-қувватлайди: «Одамларни ўйлаш, уларнинг ғамини ейиш, бугунини кечагидан, эртасини бугунидан тўқ, фаровон қилишдан шарафли иш борми?» Дамир райондаги кундалик фаолиятида ана шу олижаноб эътиқодга амал қилади. Бу улўғвор гуманистик ният фақат оғизда қолмай, кундалик ишларда ҳам намоён бўлгани учун Дамир Усмонов китобхон кўз ўнгида чинакам инсоний жозиба касб этади. Дамирдаги фазилатлардан яна бири—унда адолат туйғусининг ўткирлигидир. Унинг ўзи ўтмишда адолатсизлик кўрган, бир умр унинг изтиробини чеккан—отаси Усмон ака колхозга раҳбар бўлган кезларда ноҳақ қамалган. Шунинг учун ҳам ҳар қандай адолатсизлик Дамирда кучли ғазаб уйғотади ва ҳақиқат учун актив курашга ундайди. Жумладан, урушда тасодифан душман қўлига тушиб қолган, лекин асирликдан қочиб, Югославия партизанлари

сафида фашистларга қарши қаҳрамонларча жанг қилган, энди эса ҳалоллик билан қаҳрамонларча меҳнат қилаётган, аммо айрим одамларнинг ҳадиксирашлари туфайли меҳнатининг натижаларини кўра олмаётган чўпон Саидмурод Иминовнинг тақдирига аралашади. Дамир дўқ-пўписа, буйруқ бериш йўли билан эмас, фактларни таҳлил қилиш, таққослаш орқали объектив ҳақиқатни аниқлаш йўли билан раҳбарлик қилади. У райком секретари бўлганидан кейин ўзини ҳамма нарсани биладиган, ҳар қандай жумбоқни ҳал қила оладиган донишманд деб ҳисобламайди, аксинча, атрофидаги муҳитни ўрганиш, турли-туман характерларга, ҳаётий тажрибага эга бўлган одамларни ўрганиш билан ҳаёт тўғрисидаги билимларини чуқурлата боради. Қиссада Дамирнинг онлавий ҳаёти ҳам анча батафсил кўрсатилган. Ёзувчи Дамир билан Ҳафиза ўртасидаги чақмоқдай қисқа, лекин пок ва оташин муҳаббат тарихини юксак эмоционал тўлқин билан тасвирлаган. Биз Дамирнинг юксак маънавий қиёфасига, унинг олижаноб ҳисларига, эҳтиросли туйғуларига ишонамиз ва қалбимизда унга нисбатан илиқ муҳаббат уйғонади. Хуллас, ёзувчи Дамир Усмонов характерини шундай тасвирлаганки, у ўзининг гуманизми, адолатпарварлиги, ижтимоий активлиги, маънавий оламининг гўзаллиги, туйғуларининг поклиги ва олижаноблиги билан бугун республикамизда муваффақиятли иш юритаётган янги типдаги минглаб партия ходимларининг вакили даражасига кўтарилган. Бу—якши, албатта. Лекин Дамир характерининг моҳиятига синчиклаброқ назар ташласак, унда ёзувчининг ҳаётга ва ундаги реал одамларга

муносабатдаги бир заифлик аён сезилиб турганини кўрамиз: Ёзувчи ўз қаҳрамонини идеаллаштирмаса ҳам, уни реал ҳаётий зиддиятларга дуч келтиришга шошилмайди— қаҳрамон характери ни ҳаётнинг муросасиз курашлари, қарама-қарши манфаатларнинг ҳаётмамот жанглари жараёнига солиб кўрмайди. Ҳолбуки, ёзувчи танлаган мавзу ҳам, материал ҳам, қаҳрамон характерининг мантиқи ҳам худди шуни тақозо қилар эди. Фикримизни далиллашга уриниб кўрайлик.

Дамир ишга келган Бодомсой райони—ўртача районлардан. Унда анча-мунча камчиликлар бор. Бу камчиликлар кеча пайдо бўлиб қолган эмас, балки «кўп йиллик камчиликлар». Қиссининг ўзида район аҳволи ҳақида шундай гаплар айтилган: «муҳим участкаларда аҳвол танг, илғор хўжаликлар билан қолақлар орасидаги тафовут ниҳоятда катта, ўрта хўжаликларнинг ўсиши эса сезиларли эмас эди», «Экиш компаниясини кечиктириб юбориб, терим пайтида мактаб болаларини ишга чиқарган колхоз раҳбарларига райком панжа орасидан қараган». «Алмашлаб экишга мутлақо эътибор берилмай қўйган, янги ерлар очиш, қишлоқ қурилиши ҳам деярли тўхтаб қолган». Кўриниб турибдики, бу ўринда бир районда бўлиши мумкин бўлган мураккабликлар ва қийинчиликларнинг ҳаммаси саналган эмас. Булардан ташқари Бодомсойда пахта ҳосилини кўпайтириш билан боғлиқ муаммолар бўлиши мумкин. Масалан, вильтга қарши кураш, тупроқ тузилишини яхшилаш, заҳарли химикатлардан фойдаланмаслик каби муаммолар шулар жумласидан. Эҳтимол, район хўжаликларида чорвачилик оқсар, гўшт пла-

нини бажаришда кўзбўямачилик бордир, район хўжалигига уқувсиз раҳбарлик қилинар. айрим раҳбарлар ўртасида порахўрлик авж олгандир? Хуллас, бугунги район шаронтида ҳал қилиниши жуда қийин бўлган бири-биридан чигал проблемалар оз эмаслигини ҳаммамиз ҳам яхши биламиз. Хўш, бутун бир районнинг ҳаёт-мамоти учун жавобгарлик зиммасига ортилган биринчи секретарь бундай аҳволга қандай муносабатда бўлади? Менимча, икки хил муносабатда: ё у қаршида пайдо бўлган проблемаларни кўриб гангиб қолади, уларни ҳал қилиш йўлини тополмай, саросимага тушади ва охир-пировардида ошкорами ё яширин тарздами, барибир, муросасозлик йўлини тутати. Ёки бўлмаса, одамларнинг «бугунини эртасидан, эртасини бугундан тўқ, фаровон қилиш» фақат тилдаги гап бўлмай, унинг чин эътиқоди бўлса, қусурларни кўриб, виждони жунбушга келади ва у шу қусурлардан манфаат кўрадиган турли-туман кучларга қарши дадил курашга киради. Дамир Усмонов ана шундай курашга чоғи келадиганга ўхшайди, аммо ёзувчи негандир уни курашнинг бош йўлидан четга судрайди. Фикримизни далиллайдиган мисоллар келтирамиз: Дамир Усмонов билан райкомнинг иккинчи секретари Қозим Бурхонов ўртасида ҳаёт-мамот жанги содир бўлиши мумкин эди. Асарнинг бошида ёзувчи бир қанча эпизодларда шунга шамма қилади. Аммо-лекин Дамир билан Бурхонов ўртасидаги зиддият таранглашиб, кураш шиддатли тус ола бошлаши биланоқ, автор негандир тормозни босади-ю, ҳаракатни сустлаштиради—биз Бурхоновнинг ҳам асли-

да ёмон одам эмаслиги, ҳатто жонини тикиб, одамларни қутқариб қолгани, Дамир устидан хат ёзиб, энди ўзи ўксиниб юргани ҳақидаги ҳикояни эшитамиз. Икки секретарь ўртасидаги тўқнашув умумлаштирувчи ижтимоий моҳиятини йўқотади. Дамир билан колхоз раиси Ҳайитбой Султонов ўртасидаги тўқнашув ҳам дастлаб қиссанинг асосий ўқини ташкил қилувчи курашга айланиб кетадигандай кўринади. Икки гектарлик ташландиқ ердан чиқадиган ўн тонна пахтани тракторчи Яхшибойдан афзал кўрган раиснинг хатти-ҳаракати бизга ўта шафқатсизликдай кўринади. Бироқ улар ўртасидаги тўқнашув ҳам гуриллаб аланга олмайди. Ёзувчи бу тўқнашувни раиснинг ҳайфсан олиб, ишдан бўшатилиши билан хотималаб қўя қолади. Қиссада, умуман, ҳамма қаҳрамонларни «муроду мақсадига етказдиришга» мойиллик бор — ҳатто хотини бевақт нобуд бўлган Дамирнинг атрофида Холидахоннинг гидрикапалак бўлиши ҳам бежиз эмасдай кўринади. Асарнинг бошидан охиригача марказий ўқ сифатида ўтадиган, реал ҳаётний зиддиятларни ифодалайдиган конфликтнинг йўқлиги туфайли Дамирнинг фаолияти ҳам яхлитликдан маҳрум бўлиб, парокандалик касб этган. Албатта, райком секретарининг йўлда пиёда келган одамни машинасига чиқариб олиши, ноҳақ равишда касбидан маҳрум этилган заргар чолга меҳрибонлик қилиши, маъракаларда, тўйларда иштирок этиши жуда яхши. Лекин шуниси ҳам борки, булар секретарь фаолиятининг асосий мағзини, бош моҳиятини ташкил қилмайди. У, биринчи навбатда, бутун район ҳақида,

унинг хўжалиги, фаровонлиги, районда адолат ва ҳақиқат тантанаси учун курашмоғи керак, район истиқболини ўйлаб, унинг бутун республика, бутун мамлакат билан ҳамқадам ривожланмоғига эришмоғи даркор. Бунга эришмоқ учун ёзувчи асар марказига бирор яхлит, салмоқли ва энг муҳими — реал ҳаётний зиддиятни қўймоғи керак эди. Шунда асарда ички яхлитлик вужудга келади, турли-туман сунъий эпизодларга (кинони ҳаётний чиқармоқчи бўлиб, чўпоннинг итини отиб қўйган кинорежисёр каби) ҳожат қолмас эди, ҳозирги йигирмадан ортиқ персонаж ҳам қисқариб, энг зарурларигина қоларди ва ҳатто, область партия комитетининг биринчи секретари Искандар Ғойибович Ғойибов ҳам иллюстративликдан қутулиб, асарда ўз ўрнини топар ва такроланмас индивидуал хусусиятлар касб этарди. Ҳозирча эса Ғойибов мустақил бадий характер даражасига кўтарилган эмас, у ҳаддан зиёд силлиқ ва бир томонлама.

Шундай қилиб, кўрамизки, Улмас Умарбеков жуда яхши ният билан қўлига қалам олиб, партия ходимлари ҳаётидан ҳикоя қилиб бермоқчи бўлган: у эски қолиплар ва схемалардан қочишга интилган ва кўп ўринларда бунга муваффақ ҳам бўлган Лекин шунга қарамай, унинг яратган қаҳрамонлари ҳали бадий мукамаллик касб этган эмас — бундай бўлишига яна ўша схематизм инерцияси халақит берган. Табиий, савол туғилади: нега проза соҳасида кўп йиллик тажрибага эга бўлган иқтидорлик ёзувчининг ижодида шу ҳол содир бўлди? Ахир, Улмас Умарбеков схематизмнинг зарарини

жуда яхши билади, ижодида ундан қочишга, қаҳрамонлар характерини ҳаётий тасвирлашга интилади-ку? Менимча, бундай индиантлик ҳолнинг сабабини Ўлмас Умарбековнинг шахсидан изласак, унча тўғри бўлмас. Аниқроқ айтганда, бу қусур фақат Ўлмаснинг қаламигагина хос эмас, балки у бугунги ўзбек прозасида анча кенг тарқалган қусурдир. Биз кейинги йилларда кўпгина ёзувчиларимиз чин юракдан ҳаётийликка, теран ҳаққонийликка интилганини, лекин асарида охир-пировардида схематизм инерцияси салбий таъсир кўрсатганининг гувоҳи бўлдик. Бу ўринда гап фақат истеъдод устидагина бораётгани йўқ — ҳатто истеъдодли деб тан олинган айрим ёзувчилар ижодида ҳам сўнгги йилларда шундай қусур намоён бўлмоқда. Хўш, бунинг боиси нимада? Нима учун биз ҳамон схематизм иллатидан батамом қутулиб кетолмаяпмиз? Гап шундаки, схематизм адабиётнинг тасвир воситалари, композицион приёмлари, сюжет яратиш принциплари, характер ва тип барпо қилиш масалалари билангина эмас, биринчи навбатда, бадиий тафаккур билан, санъаткорнинг ҳаёт ҳодисаларига муносабати, уларни умумлаштира олиш иқтидори билан боғлиқ. Санъаткор ҳаётни кузатар экан, ҳаёт ҳодисалари ҳақида мулоҳаза юритар экан, уларнинг реал нисбати ва таққосларидан келиб чиқмай, улар ҳақидаги тайёр тасаввурлардан, аввалдан мавжуд қолиплардан келиб чиқади. Бундай ҳолларда ҳаёт ҳақиқати ёзувчига керагидан ортиқ кескин, шиддатли, юмшатмаса, силлиқлаб тарашламаса бўлмайдигандай кўринади. Санъаткор ичидаги алланечук му-

ҳаррир унинг елкаси оша ёзганига қараб, қаламини эркин ва бемолол югуришдан тийиб туради, бундай ҳолларда асарда асл ҳақиқатнинг ўзи эмас, балки шаклан ҳақиқатга ўхшаган, лекин моҳиятига кўра ундан жуда олис турадиган ясама нусхаси пайдо бўлади. Схематизмнинг энг ашаддий зарари ҳам мана шунда. Ҳаёт ҳақиқати қаршисида ҳадиксираш, уни баралла овоз билан айтиш ўрнига бир чимдим-бир чимдимдан намоён этиш—бадний асарни кўламдан маҳрум этади, занфлаштиради, умрини қисқартиради. Ўлмас Умарбековнинг тасвир санъати ҳам юксак, характер ҳам ярата билади, сюжетни ҳам пухта қуради. Хуллас, том маънодаги бадний асар яратишга иқтидори етади, лекин бунинг учун у ҳаёт ҳақиқатини бутун борлиги билан, бутун мураккаблиги билан, ўзига маъқул бўлиши ё бўлмаслигидан қатъи назар, тўлалигича тасвирлаш йўлидан бориши керак. Бугун биз адабиётдан коммунистик қурилишда ёрдам беришни, ижтимоий тараққиёт қуроли бўлишни талаб қилмоқдамиз. Ҳаққонийлик байроғини юксак кўтаргандагина адабиёт бу вазифани муваффақиятли ўташи мумкин. Фақат шундагина бизнинг адабиётимизнинг довуғи ҳам маҳалламиз чегараларидан оша, жуда кенг тарқалиши мумкин.

ИЗЛАНИШ ЙУЛЛАРИДА

Ижод — муттасил кашфиётлар силсиласидир. Доимо ҳаракатланиб, ўзгариб, янграб турувчи кўҳна дунё жумбоқларини чақмоқ учун, инсон қалби, характери, руҳий оламининг янги-янги қатламларини кашф этмоқ учун ижодкор тинимсиз изланмоғи даркор.

Эркин Воҳидов — изланувчи шоир. У ижодда тайёр ва осон йўллар танламайди, «ёзиш сирини мукамал эгаллаб олганман» деб, асарларига маҳлиё бўлиб, ўзига бино қўймайди. Йигирма йилча аввал Эркин бир шеърда «қувноқ даврангизда ўқиб бергали, энг яхши шеъримни ёзмабман ҳали» деганди. Шу гапда яхши ифодаланган ва Горький «муқаддас» деб атаган ўзидан қониқмаслик туйғуси Эркинни доимо изланишга ундайди, кўникилган тасаввурлар, қолипга тушган расм-русмлар, кўпчиликка сингишиб кетган ақидалар билан баҳслашишга, ўз-ўзи билан, аввал яратган асарлари билан, қаламкаш дўстлари билан мунозара қилишга, шоирона сўзининг янги-янги имкониятларини топишга даъват этади. Шундай изланишлар самараси ўлароқ туғилган «Тирик сайёралар» китоби ҳозирги пайтда Эркин ижодий янги-

ланиш жараённи кечираётгани, унинг шеър-
няти янги ғоявий-эстетик сифатлар касб
этиб бораётгани ҳақида гапиришга асос бе-
ради.

«Тирик сайёралар»даги янги ғоявий-эс-
тетик сифатлар, биринчи навбатда, шунда
кўринадик, Эркиннинг ҳаёт ва ижод ҳақида-
ги тасаввурлари беқиёс бойиган, ҳаётни ид-
рок этиш ва тасвирлаш принциплари анча
чуқурлашган. «Тирик сайёралар»га кирган
шеърларнинг деярли ҳаммасида дунёнинг яр-
мини кезиб чиққан, ҳаётнинг паст-баланди-
ни, аччиқ-чучугини обдан кўрган, салмоқли таж-
риба орттирган доно одамнинг қўли сезилиб
туради. Эркиннинг аввалги ижодини мутла-
қо камситмаган ҳолда таъкидлаш керакки,
илгари у ҳаётнинг ёрқин, нурли, ҳузурбахш
томонларини тезроқ илғар ва уларни кўта-
ринки оҳангларда маҳорат билан жозибадор
қилиб кўрсатиб берарди. Унинг шеърларида
«Тириклик боғидаги баҳорий илиқлигу наҳ-
рий тиниқлик»ни завқ билан жўшиб куйлаш
истаги устун эди. Энди эса шоир оламнинг
мураккаблигини, ҳаёт аввалдан бичиб-тўқил-
ган қолипларга сифмаслигини англашда янги-
янги босқичга кўтарилибди. Авваллари дунё
унга мутлақо аён кўринган бўлса, энди шоир
«Эй мен билган, билмаган дунё, заррадан
то кинот қадар ҳам аён, ҳам тилсимот
қадар фикрат бовар қилмаган дунё!» деб
хитоб қилади. Энг муҳими шундаки, бу хитоб
хитоблигича қолиб кетмайди, балки шеър-
ларда, мураккаб ҳаёт ҳодисаларининг талқи-
нида ўзининг амалий ифодасини топади.
Олам ҳақидаги тасаввурларнинг бойиши,
ҳаёт диалектикасини чуқур англаш Эркин

шеърларида инсон талқинига том маънода замонавий руҳ бахш этган. У қуруқ мадҳиябозликдан, чучмал суҳандонликдан, сохта гуманистик пафосдан қочади ва чинакам образли тафаккур асосида инсон ҳаётининг турфа хил қирраларини идрок этади. Шу туфайли Эркин шеърларида маънодор умумлашмаларга, теран фалсафийликка интилиш кучайган. Шоир нима тўғрида ёзмасин, жаҳоний миқёсларда фикрлайди, бугунги ҳаётга умумбашарий нуқтаи назардан қарайди: у бутун олам ҳақида, жамики инсоният тўғрисида, унинг зиддиятларга тўла ҳаёти, қудрати ва ожизлиги, орзу-умидлари ва ташвишлари, бугун ва келажаги тўғрисида ўйлайди. Шоир ўзини инсониятнинг бир зарраси деб ҳис қилади, лекин замон шамолларида кукунга айланиб кетадиган ожиз зарра деб эмас, балки инсоният номидан ва инсоният учун гапиришга иқтидорли, қудратли зарра деб билади. Эркиннинг шоирона нигоҳи қаршисида ҳаётдаги оддий ва жўн нарсалар кутилмаган маъно касб этадилар ва инсон ҳаётининг моҳиятини очишга имкон берувчи муҳим воситаларга айланадилар. Эркиннинг ижодий изланишлари қандай самара берганини, айниқса, «Тирик сайёралар» шеърида яққол кўриш мумкин. Шеър чиройли топилган аниқ ва ихчам манзарадан бошланади:

Деразадан тушган тола нур.—
Сомон йўли каби товланур.

Бу оддий манзара шоирни-қонинот ҳақида, унинг жумбоқлари тўғрисида ўйлашга ундайди. Шоир назарида шу тола нурнинг ҳар

зарраснда сўнгсиз бир сирлилик, ажиб бир тилсимот бор, гўё ҳар заррада бутун бир олам, ўзга бир сайёра мавжуд... Шоирнинг ўйлари ривожлана бориб, бугун юлдузларга кемалар йўллаётган, тор дунёда ўзини танҳо ҳис этиб, дўст тутингани чексиз фазода ўзи каби оқил хилқат излаётган инсонга кўчади. У буюк ва қудратли, чунки у фикри билан фазонинг истаган бурчагига етиб боради..

Шеър шу ерда тугаганда, космос асрининг доно ва мард одамлари шаънига айтилган оддий мадҳиядан нарига ўтмасди. Шоир буни яхши тушунади ва инсон ҳақидаги ўйларини давом эттиради: доимо кўкка боқиб, осмонни тинтув қилиб яшаётган инсон ўз қалбини етарли билармикин ёки юрагида не борлигини билмай ўтиб кетармикин?! Шоирнинг фикрича, «Одамзоднинг ўз қалбидаёқ яшаётур ўзга сайёра». Бинобарин, уни кашф этмоқ керак. Зотан, инсоннинг ҳар қандай улуғвор фаолияти ўз-ўзини танишдан, ўз ҳаётининг моҳиятини англашдан бошланади. Ана шу шоирона таққосдан сўнг гоят салмоқлик умумлашма фикр туғилди:

У яшайди тилсимлар аро,
Ҳар кашфиёт янги маррадир,
Унинг ўзи сирли бир дунё,
Дунё эса фақат заррадир.

Шоир ўз фантазиясининг кучи билан объектив оламдаги азалий нисбатларни алғов-далғов қилиб юборди — аслида, инсон коинотнинг бир зарраси, холос, шоир учун эса батамом аксинча, инсон қошида дунё бир зарра, холос. Шу тарзда шоир нигоҳининг

теранлиги туфайли «Одамзоднинг ўзи тирик сайёрадир» деган ажойиб бир ҳикмат туғилди ва биз уни ақлан ҳам, қалбан ҳам тугал поэтик ҳақиқат сифатида қабул қиламиз. Бу ҳақиқатнинг замирида эса шоирнинг XX аср одамига чўнг эҳтироми ҳам, ундан тубсиз ҳайрати ҳам ётади.

Шоир тўпламдаги деярли ҳар бир шеърда гоҳ босиқ ва майин оҳангларда, гоҳ портловчи эҳтиросга тўлиқ ёниқ мисраларда инсон ҳақида баҳс юритади.

Инсон ҳаётда босиб ўтадиган йўллар хилма-хил ва адоқсиз. Бу йўлларда унинг инсоний моҳияти бениҳоя хилма-хил кўринишларда намоён бўлади. Шоир шеърларида шу хилма-хилликка мос тарзда турлича ўйларни, кайфиятни ва ҳисларини ўртоқлашади. Масалан, «Замин ташвишлари» шеърларида шоир тириклик машаққатлари ҳақида гапириб, яна бир бор инсон бардошига, иродасига тасанно ўқиса, «Зангори шуълалар»да сунъий, ясама нарсаларга берилиб, табиий ҳаёт гўзалликларидан бебаҳра қолаётган кимсаларни таассуф билан қаламга олади. Ёхуд «Ота тилаги» шеърларида:

Оламни елкада кўтармак учун
Дунёга келадн, билсанг, эркаклар, —

дея инсон зиммасидаги буюк масъулият тўғрисида гапирса, «Биз ишляпмиз» шеърларида ўзбек халқининг мардонавор меҳнатини ифтихор билан куйлайди. Лекин «Биз ишляпмиз» халқ меҳнатининг шунчаки тасвири эмас. Унда халқимиз учун чинакам ғурур туйғуларни билан бирга халқ ҳаётини юзаки, бир

томонлама акс эттираётган, халқ характери-
рини чуқур очиш ўрнига қуруқ мадҳиябоз-
ликдан, баландпарвоз гаплардан нарига ўт-
маётган асарлар учун хижолат ва ўкинч
туйғуси ҳам бор. Бу шеър буюк меҳнати
билан мўъжизалар яратаётган улуғ халққа
муносиб шеърнат яратишга, унинг ишлари
билан бўйлашадиган чинакам санъат яра-
тишга эҳтиросли чақирикдай жаранглайди.
Умуман, Эркиннинг бу тўпламида «Ёш
шоирларга», «Бонг уринг», «Шеърнатнинг
қизил карвони», «Тожик биродаримга» каби
шеърларда чақирик, хитоб, ташвиқот руҳи
анча кучли. Бироқ руҳ ҳеч қайси шеърда
мазмунни яланғоч ифода қилишга восита
бўлган эмас, аксинча қаламга олинган ҳаётий
ҳодиса туфайли шоир қалбида жўш ураёт-
ган эҳтиросни янада тўлароқ очишга хизмат
қилади. Бу жиҳатдан, айниқса, «Бонг уринг»
шеъри характерлидир. Бу шеър ҳам чуқур
фалсафий мазмунга эга. Унда ҳам шоир ин-
сон ҳаётининг моҳиятини ташкил қилувчи
муҳим нарсалар ҳақида фикр юритиб, жуда
ҳаққоний, ғоят ҳаётий деталлар орқали
лоқайдлик, пассивликни қораловчи ва одам-
ларни ҳар лаҳзани қадрлаб, мазмунли ва
фойдали ҳаёт кечиришга ундайди. Шеър шу
қадар оташли таъсир кучига эгаки, уни ўқиб
чиққач, одам ўз ҳаётига қайта назар таш-
лашга эҳтиёж сезади, умрининг беҳуда ўт-
ган дамлари учун ўқинади ва қалбида фур-
сатни қадрлаш иштиёқи пайдо бўлади. «Ти-
рик сайёралар»даги энг яхши шеърлардан
бири «Арслон ўргатувчи»дир. У Канада тур-
кумига кирган. Ундаги воқеа шоирнинг Ка-
надада кўрганларидан бири. Бироқ шоир-

нинг кучи шундаки, у бир факт поэзияси даражасида қолмай, ўша фактга умум-башарий маъно беради. Одам «Тўқайлар шоҳи» арслоннинг бошида қамчи ўйнатиб, оловли ҳалқадан сакрашга мажбур этади. Арслон бир ҳамла билан бу нўноқ масхарабозни мажақлаб ташлаши мумкин. Бироқ маълум бўладикки, у шерни ожиз, ўзини зўр билганидан эмас, «Эгаллик қул» бўлгани учун, «Тириклик қули» бўлгани учун шундай қилишга мажбур экан. Тириклик бирига қамчи тутқазган, иккинчисига — қафас. Бу адолатсизлик олдида иккови ҳам лол. «Арслон ўргатувчи» шеърида эркисизлик фожеаси бадий тарзда яхши очилган.

Эркин шеъриятининг фазилатларидан яна бири сифатида шуни таъкидлаш керакки, шоир бутун инсоният тақдири ҳақида ўйлар экан, мавҳумиятга берилиб, аниқ ижтимоий меъёрни унутмайдн. Яхшилик ва ёмонлик, эзгулик ва ёвузлик, гўзаллик ва хунуклик шоир учун аниқ синфий чегараларга эга. — Бу тушунчаларга шоир совет кишисининг кўзи билан қарайди. Унинг шеърларида икки олам — юксак маънавий фазилатларга, олижаноб сифатларга эга бўлган гўзал одамлар олами ва шоир идеалига батамом зид бўлган манфаатпарастлар, «оқсоқллар», матмусалар олами бир-бирига кескин, қарама-қарши туради. Шоир бутун эҳтироси билан буларнинг биринчисини маъқулласа, иккинчисини қоралайди. Бироқ «Оқсоқол», «Матмусанинг дутори», «Сен менга тегма», «Манфаат фалсафаси» каби танқидий руҳ билан суғорилган шеърларни китобнинг умумий контекстидан ташқарида турувчи асарлар деб қара-

маслик керак. Шоир уларда ҳаётдаги нуқсонлар ҳақида гапирар экан, иллатларни қаҳр-ғазаб билан фош этар экан, биринбир, гапни асосий масалага—инсонийлик масаласига, инсон ҳаётининг моҳияти масаласига олиб бориб боғлайди. Мана, «Оқсоқол» шеъри: соч-соқоли оқармаган бўлса-да, «оқсоқол» деб ном олган, чоғроқ бўйли, лекин қаддида салобати бор, қўлида тол хивичи билан секин юрадиган, секин гапирадиган бу одам ҳар сафар нонга навбатга турган одамларни тартибга келтиради. Бундай воқеа оғир уруш йилларида тез-тез учраб турарди. Бироқ шоирнинг мақсади уруш йилларидаги нохуш ҳодисалардан бирини бугун яна бир қайта эслатиб қўйиш эмас. У масалага чуқурроқ қарайди: нима учун одамлар қалбларига қулоқ солиб, ўзлари тартиб ўрнатиш ўрнига шу мушук кўзли шумшукка мутелик билан бўйин эгадилар? Шеър шоирни ўйлантирган ана шу муаммога жавоб излаш оқибатида туғилган. «Оқсоқол» шунчаки тартиб ўрнатувчи эмас, балки қаҳр, бешафқатлик, зуғумнинг тимсоли. Бу дағал куч эгаси «Қора оломондан ҳазар қилади, пастдагиларга ғазаб, нафрат билан назар ташлайди». Унинг қўлидаги хивичи, шафқатсизлиги одамлар қалбига қўрқув солган. Йиллар ўтиб, замон ўзгарди, бугун «Янграр атрофда шодон қўшиқлару, қувноқ хандалар». Бундай шароитда «оқсоқоллар» ҳаётнинг катта йўлидан сурилиб, бир чеккага чиқиб қолди. Шу тарзда шеърда оддий бир факт улкан ҳаёт ҳақиқатини ифодаловчи чуқур маъно касб этади. Шоир халқ ҳаётининг тажрибасини «муҳтожлик, қўрқув туғдиради, қўрқув эса мутеликни

барпо этади» деган маънода умумлаштиради. Шу маънони шоир китобининг бошқа бир ўрнида ғоят ихчам шаклда бир байтга жойлаб, теран ҳикмат сифатида китобхонга тақдим этади:

Қўрқувнинг кўзи катта,
Юраги кичик бўлур,
Қўрқув зўр келган юртда,
Арслонлар кучук бўлур.

«Тирик сайёралар»да, «Тоғ лочини», «Матмусанинг дутори», «Қумурсқалар жанги», «Тангри ва ямоқчи» каби шеърлар борки, улар ҳам ҳаётни бадий ифодалашнинг янги-янги имкониятларини излаш оқибатида туғилган. Бу шеърлар ривоятлар ёхуд афсоналар тарзида ёзилган бўлиб, шоир бу форма орқали ҳам бугунги куннинг муҳим гапларини айтиш, умумбашарий ғояларни, теран ҳаёт ҳақиқатини ифодалаш мумкин эканини исбот қилган. Изланишлар оқибатида Эркин шеърлятида пайдо бўлган янги сифатлардан яна бири ундаги юморда кўринади. Маълумки, бадий ижодда юмор чинакам истеъдоднинг доимий йўлдошидир. Узи юксак талант эгаси бўлиб, юмор туйғусига эга бўлмаган, асарларида қай даражада бўлмасин, юмордан фойдаланмаган ёзувчини эслаш қийин. Эркин Воҳидов ҳам бундан мустасно эмас. Унинг биринчи тўпламидаёқ юморга мойиллиги аниқ сезилиб турарди. Бу мойиллик китобдан китобга ўтиб, кучая борди. Ундай бўлса, нима учун юмордан фойдаланишни Эркиннинг бугунги шеърлятига хос янги сифат деб баҳоламоқдамиз? Гап шундаки, бугун Эркин

шеърларида юморнинг кўлами ҳам, вазифаси ҳам анча ўзгарган. Агар аввалги шеърларида юмор кўпроқ тасвирни безовчи поэтик детал вазифасини ўтаган бўлса, ёки шоирона лутф оқибатида туғилган гўзал сўз ўйини бўлган бўлса, бугун у Эркин шеърларида воқеликни бадний ифодалашнинг асосий воситаларидан бири бўлиб қолган. Кўпгина шеърларда Эркиннинг воқеликка муносабатинини замирида юмор ётади. У зоҳиран жуда жиддий, ўта салобатли кўринган воқеа ва ҳодисаларга мийғида кулиб муносабатда бўла оладики, бу уларнинг турли қирраларини батамом кутилмаган жиҳатдан очишга имкон беради. Ҳозир Эркин юмори шеърга детал сифатида сингдириб юбориш билан қаноатланмай, бутун-бутун шеърларни бошдан-оёқ юмор асосига қурмоқда. «Замин ташвишлари» шеъри ана шундай асарлардан биридир. Унда қаламга олинган ташвишлар аслида заминники эмас, инсонники. Шунинг учун ҳам шеър сўнгида замин тилидан инсонга қарата айтилган гаплар бутун асар мазмунини янги чаранга бўяйди ва инсон бардошини улуглайди. Бундай юмор «Биз ишляпмиз», «Ёш шоирларга», «Темиртан даҳолар», «Кузатиш», «Шаҳарми бу, қишлоқми бу?» каби шеърларда ҳам мавжуд. Шуниси муҳимки, Эркин шеърларида юморнинг киноя, қочириқ, пичинг каби шакллари кенг мурожаат қилади. Юмордан кенг фойдаланиш шеърларнинг жиддийлигига ҳам, салмоғига ҳам путур етказган эмас. Аксинча, юмор шеърлардаги лиризмни янада тугал намоён қилишга ёрдам берган. Бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас эди, чунки юмор дегани жилмайиш, табас-

сум деганидир. Жилмайиш эса қалбин ошкор қилишдир. Табассум билан гапираётган одам бизга яқинроқ бўлиб қолади. Табассум—унинг самимийлик шаҳодатномасидир... Шунинг учун ҳам юмор Эркин шеърларидаги лиризмни кучайтирган; у ҳаёт ҳақиқатини чуқурроқ очишга хизмат қилиш билан бирга, шеърларга такрорланмас ранг беради. Улардаги миллий руҳни жишлолаштиради.

«Тирик сайёралар»даги шеърларнинг яна бир фазилати уларнинг равонлиги ва мусиқийлигида. Бу фикрни айтар эканман, мен Америка очмаётганимни яхши биламан—Эркин аввалдан ҳам шеърятда мусиқийлик, жанрдорлик, равонликнинг устаси сифатида танилиб келган. Шунга қарамай, юқоридаги фикрни таъкидлар эканман, бунинг боиси бор, албатта. Маълумки, поэзия, шеърят бирор фикрнинг шунчаки вазнга солинган қуруқ ифодаси эмас. Асарга асос қилиб олинган фикр ҳар қанча теран, салмоқли, умумлаштирувчи бўлмасин, агар у яланғоч ва қуруқ ифодаланса, шеър туғилмайди. Ҳақиқий шеър нимаси биландир музыкага ўхшайди—унда мазмун теранлиги билан бирга, китобхон қалбига таъсир кўрсата оладиган юксак нафосат ҳам бўлиши керак. Шу нафосатнинг вужудга келишида шеърнинг мусиқийлиги, равонлиги, оҳангдорлиги катта роль ўйнайди. Афсуски, шоирларимизнинг кўпгина шеърлари худди шу жиҳатдан оқсайди. Баъзан шундай бўлади: шоир шеърда бирон салмоқли ёхуд оригинал фикрни айтади, лекин шеърнинг шеърдек бўлиши устида қайғурмайди. Бундай асарларни ўқиганингда шеърни прозадан, қора сўзлардан фарқлаёл-

май хуноб бўласан. Тўғри, уларда вазн бузилмаган, оҳангда ошкора сохталик йўқ, лекин шундай бўлса-да, гўё атайин қилингандек, майинликдан, мусиқийликдан қочиш бор. Мен бу камчиликнинг босини шеъринят маданиятининг етишмаслигидан деб биламан. Эркин поэзиясининг, хусусан, янги шеърларининг энг ибратли томонларидан бири шунда. У шеъринг техника устида мукамал ишлайди, ҳар бир шеърнинг жарангдор ва мусиқавий бўлишига эришади. Шеърлардаги оқар сувлардек қуюлиб келувчи оҳангнинг табиийлиги ўқувчига алоҳида завқ бағишлайди, шеърларнинг бадийлигини бир поғона кўтаради. Мана, баъзи мисоллар:

Най даставвал наво бўлиб
Кирди дилу ўйларга.
Ҳамма унга шайдо бўлиб,
Олиб кетди тўйларга.

Найнинг қисмати

Мўъжаз ҳовли,
Пастгина девол.
Пастаккина тақдири билан
Яшар эди кичкина бир чол
Кичкина бир кампири билан.

(«Тақдир ҳақида эртик»)

Мен атиги икки шеърнинг биринчи бандларини келтирдим. Эътибор қилинг: бу мисраларнинг ҳеч қайсисинда дабдабали ўхшатишу ақлни лол қиладиган истиоралар йўқ. Улар ҳар қандай безакдан холи, жуда оддий, жўн жумлалар. Лекин шунга қарамай, шу бандларни ўқиш биланоқ биз қалбимизда ал-

лақандай гўзаллик туйғуси уйғонаётганини, вужудимизни майин нафосат чулғаб олаётганини ҳис қиламиз. Бунга шоир шеърят техникасини мукаммал ишлаш билан эришган. Мисралардаги равонлик, мусиқийлик шеърнинг китобхон қалбини ром қилувчи алоҳида бетакрор иқлимини вужудга келтиради. Бу эса шоирнинг иқтидоридан, нозик поэтик истеъдодидан далолат беради.

«Тирик сайёралар» чинакам шоир учун камолотнинг чегараси йўқ эканини исбот қилувчи асарлардандир. Бу китоб яна бир бора шеърятда ҳам замоннинг энг долзарб муаммоларини кўтариб чиқса бўлишини, шеърятда ҳам инсон характерини жуда чуқур таҳлил қилиш мумкинлигини кўрсатди. Ниҳоят «Тирик сайёралар» бугунги ўзбек шеърятини излашни йўлларидан бориб, янги-янги поэтик кашфиётлар маррасини эгаллаётганидан далолат беради. «Тирик сайёралар» ҳозирги одамларнинг мураккаб руҳий оламинини юксак бадний савияда ифодаловчи асар сифатида адабиётимизда яшаб қолади.

МУНДАРИЖА

Адабиёт — ҳаёт дарслиги	5
Хазина	26
Адабиётимиз тарихининг ёрқин кўзгуси	37
Адабиётнинг муқаддас бурчи	49
Юртин мадҳи бўлди сўнгги сатри ҳам	63
Ҳаётийлик жозибаси ва схематизм инерцияси	73
Изланиш йўлларида	83

На узбекском языке

Азад Шарафиддинов

ЛИТЕРАТУРА — ЗНАМЯ ЖИЗНИ

Редактор *А. Қосимов*. Рассом *Г. Қим*. Расмлар редактори *В. Немировский*. Техн. редактор *У. Қим*. Қорректор *З. Турсунбоева*.

ИБ № 976

Босмахонага берилди 03.06.80. Босишга рухсат этилди 09.01.81.
Р 08813 Формати 70x90 1/32. Босмахона қоғози № 1
Адабий гарнитура. Юқори босма. Шартли босма л. 351.
Нашр л. 3, 35. Тиражи 2000.
Заказ № 250. Баҳоси 25 т. Фафур Фулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент, 700129. Навоний
кўчаси, 30.

Ўзбекистон ССР Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари Давлат Комитетининг Бекобод шаҳар босмахонаси. Бекобод, 1981 й.